

Marcin Walasik

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

marcin.walasik@amu.edu.pl

ORCID: 0000-0001-9750-2936

<https://doi.org/10.26881/gsp.2022.s.03>

Profil i zakres postępowania nieprocesowego

1. Cel pracy

Problematyka statusu postępowania nieprocesowego i elementów statuujących to postępowanie jako samodzielny tryb rozpoznawania spraw cywilnych jest od lat żywo dyskutowana w piśmiennictwie¹. Zagadnienia z tym związane były także przedmiotem referatów prezentowanych na zjazdach procesualistów cywilnych². Pozycję postępowania nieprocesowego w systemie ochrony prawnej można wobec tego uznać za szczególnie opracowaną od strony teoretycznej. Odrębną kwestią jest natomiast korelacja między ogólną wiedzą o specyfice postępowania nieprocesowego a normatywnym ukształtowaniem tego postępowania i ewolucją obowiązującego w tym zakresie stanu prawnego. Nauka prawa stanowi naturalny rezerwuuar koncepcji, które mogą służyć za wzorzec określonych rozwiązań legislacyjnych. Istnienie powiązań w tej sferze świadczy o wzajemnym przenikaniu się teoretycznej myśli o prawie i działania tego prawa jako regulatora życia społecznego.

¹ Spośród publikacji, które ukazały się w ostatnich latach, por. np. M. Walasik, K. Markiewicz, *Założenia wstępne dotyczące przepisów o postępowaniu nieprocesowym w nowym Kodeksie postępowania cywilnego przyjęte przez zespół problemowy Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego do spraw postępowania cywilnego*, „Przegląd Sądowy” 2012, nr 9, s. 102 i nn.; T. Demendecki, *O potrzebie zachowania trybu postępowania nieprocesowego dla rozpoznawania spraw cywilnych we współczesnym polskim postępowaniu cywilnym. Przyczynek do dyskusji*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji. Administracja” 2012, nr 1, s. 211 i nn.; S. Cieślak, *Powiązania wewnątrzsystemowe w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2013, s. 176–178; P. Ryłski, *Uczestnik postępowania nieprocesowego – zagadnienia konstrukcyjne*, Warszawa 2017, s. 84 i nn.; E. Gapska [w:] *eadem*, J. Studzińska, *Postępowanie nieprocesowe*, Warszawa 2020, s. 59 i nn.; K. Lubiński [w:] *System prawa procesowego cywilnego. Postępowanie nieprocesowe*, t. 4, cz. 1, vol. 1, red. T. Ereciński, K. Lubiński, Warszawa 2021, s. 328 i nn. wraz z dalszą literaturą powołaną w tych pracach.

² K. Korzan, *Teoretyczne podstawy wyodrębnienia postępowania nieprocesowego z sądowego postępowania cywilnego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo” 1990, nr 170, s. 63 i nn.; *idem*, *Postępowanie nieprocesowe*, Warszawa 2004, s. 21 (przypis 1); K. Lubiński, *Teoretyczne a legislacyjne podstawy przekazywania spraw do procesu i postępowania nieprocesowego w nowym Kodeksie postępowania cywilnego* [w:] *Kodeks postępowania cywilnego z perspektywy pięćdziesięciolecia jego obowiązywania. Doświadczenia i perspektywy*, red. E. Marszałkowska-Krześ, I. Gil, Ł. Błaszczak, Sopot 2016, s. 22 i nn.

W ramach debaty nad odrębnościami trybów udzielania ochrony prawnej w sprawach cywilnych za celowe można uznać określenie stanu stosunków między ustaleniami nauki prawa a obowiązującym prawodawstwem na obszarze postępowania nieprocesowego. Postępowanie to stanowi klasyczny przejaw zróżnicowania postępowania cywilnego w stadium służącym rozpoznawaniu spraw cywilnych. Refleksja nad stopniem tego zróżnicowania nie może wobec tego obejść się bez pytania o aktualną pozycję postępowania nieprocesowego. Dogmatyka może w tym zakresie oczekiwać względem praktyki legislacyjnej odpowiednio ukierunkowanego oddziaływania na obecny stan normatywny. Dotyczy to zarówno samego kształtu postępowania nieprocesowego, jak i jego zakresu, który może być oceniany pod kątem konieczności jego redukcji, poszerzenia albo utrzymania istniejącej sytuacji bez zmian. Tym zagadnieniom zostaną poświęcone dalsze uwagi.

2. Powody zróżnicowania trybu rozpoznawania spraw cywilnych

Ustanowienie postępowania nieprocesowego jako samodzielnego trybu rozpoznawania spraw cywilnych należy współcześnie postrzegać w kategoriach środka służącego odpowiedniemu (rzetelnemu) ukształtowaniu postępowania sądowego w sprawach cywilnych³. Standard ten jest elementem składowym konstytucyjnej zasady prawa do sądu, której źródło stanowi art. 45 Konstytucji⁴. W świetle tej zasady postępowania sądowe powinny być zorganizowane w sposób, który zapewnia jednostkom możliwość uzyskania efektywnej ochrony ich wolności i praw. Wymóg ten może zostać spełniony, jeżeli reżim postępowania sądowego jest właściwie przystosowany do charakteru sprawy będącej przedmiotem rozpoznania. Rzetelnie pod tym względem ukształtowane postępowanie pozwala na budowanie zaufania obywateli do sądowego wymiaru sprawiedliwości i poczucia poszanowania ich prawnie chronionych interesów⁵.

Regulacje powodujące, że rozpoznawanie spraw cywilnych odbywa się w postępowaniu sądowym, które nie jest właściwie zorganizowane i unormowane, mogą być kwalifikowane jako naruszające standard wyznaczany przez art. 45 Konstytucji. W orzecznictwie konstytucyjnym⁶ ugruntował się pogląd, że nierzetelne procedury sądowe, nawet jeśli nie prowadzą wprost do nieefektywności konstytucyjnego prawa

³ M. Walasik, *O właściwy tryb postępowania w sprawach o uzgodnienie treści księgi wieczystej z rzeczywistym stanem prawnym*, „Przeгляд Sądowy” 2010, nr 7–8, s. 25–26; *idem*, *Zakres regulacji nowego Kodeksu postępowania cywilnego [w:] Postępowanie rozpoznawcze w przyszłym Kodeksie postępowania cywilnego*, red. K. Markiewicz, A. Torbus, Warszawa 2014, s. 54–55.

⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 ze zm.; dalej: Konstytucja).

⁵ Por. np. wyroki TK z dnia 21 lipca 2009 r., K 7/09, OTK-A 2009, nr 7, poz. 113; z dnia 11 lipca 2011 r., P 1/10, OTK-A 2011, nr 6, poz. 53; z dnia 15 marca 2011 r., P 7/09, OTK-A 2011, nr 2, poz. 12.

⁶ Por. np. wyroki TK z dnia 16 stycznia 2006 r., SK 30/05, OTK-A 2006, nr 1, poz. 2; z dnia 29 kwietnia 2008 r., SK 11/07, OTK-A 2008, nr 3, poz. 47; z dnia 1 lipca 2008 r., SK 40/07, OTK-A 2008, nr 6, poz. 101; z dnia 21 lipca 2009 r., K 7/09, OTK-A 2009, nr 7, poz. 113; z dnia 25 lipca 2013 r., SK 17/12, OTK-A 2013, nr 6, poz. 86.

do sądu, a pośrednio do „unicestwienia” innych praw i wolności konstytucyjnych, których ochronę prawo do sądu gwarantuje, to jednak przez naruszenie zaufania, jakie ma wytwarzać rzetelna procedura sądowa, muszą budzić zastrzeżenia. W świetle tego stanowiska prawo do sądu bez zachowania rzetelności postępowania byłoby prawem fasadowym. Przy takim podejściu przepisy, na mocy których określona sprawa cywilna jest rozpatrywana przez sąd poza trybem postępowania nieprocesowego, mogą teoretycznie podlegać kontroli pod względem zgodności z art. 45 Konstytucji. W istocie jednak stwierdzenie naruszenia z tego powodu konstytucyjnej zasady prawa do sądu może wystąpić wyjątkowo w przypadkach poważnego niedostosowania innego niż postępowanie nieprocesowe trybu rozpoznania sprawy cywilnej do specyfiki wolności i praw objętych ochroną sądową. Kolizja ta nie powstaje natomiast w sytuacji, gdy postępowanie nieprocesowe ze względu na sposób jego ukształtowania może być uważane jedynie za bardziej optymalny model rozpatrywania określonej sprawy cywilnej przez sąd, nawet przy stwierdzeniu pewnych dysfunkcji w sposobie organizacji przewidzianego dla rozpoznania tej sprawy postępowania sądowego. Wtedy to weryfikacji pod względem zgodności z zasadą prawa do sądu mogą być poddawane przepisy, które prowadzą do takich dysfunkcji i wywołują niekonstytucyjny skutek, a nie samo zaniechanie prawodawcy polegające na odstąpieniu od przekazania sprawy na drogę postępowania nieprocesowego.

Takie stanowisko zostało zaprezentowane w orzecznictwie konstytucyjnym. Zagadnieniem stosunku procesu do postępowania nieprocesowego Trybunał Konstytucyjny miał okazję zająć się w wyroku z dnia 14 marca 2018 r.⁷, w którym pod kątem zgodności z art. 45 Konstytucji była oceniana funkcjonalność postępowania w sprawie o ustanowienie i przeniesienie odrębnej własności lokalu należącego do zasobu spółdzielni mieszkaniowej⁸. Sprawy te, pod naporem orzecznictwa Sądu Najwyższego⁹, są obecnie rozpoznawane w trybie procesu, mimo formalnego obowiązywania obok siebie przepisów, których treść nie jest zgodna¹⁰. Respektując przyjęty przez Sąd Najwyższy sposób rozstrzygnięcia tej sprzeczności¹¹, Trybunał Konstytucyjny nie zdecydował

⁷ Wyrok TK z dnia 14 marca 2018 r., P 7/16, OTK-A 2018, poz. 14.

⁸ Por. art. 36 i art. 39–43 ustawy z dnia 15 grudnia 2000 r. o spółdzielniach mieszkaniowych (tekst jedn.: Dz. U. z 2021 r., poz. 1208; dalej: u.s.m.).

⁹ Por. orzeczenia SN z dnia 20 maja 2009 r., I CSK 379/08, OSNC 2009, nr 10, poz. 172; z dnia 10 grudnia 2009 r., III CSK 110/09, OSNC 2010, nr 5, poz. 82; z dnia 17 listopada 2011 r., III CZP 63/11, Biul. SN 2012, nr 11.

¹⁰ Por. art. 49 ust. 2 u.s.m., który przewiduje, że postępowanie z wniosku członka spółdzielni mieszkaniowej o ustanowienie odrębnej własności lokalu powinno toczyć się przed sądem według przepisów kodeksu postępowania cywilnego o zniesieniu współwłasności. Z kolei zgodnie z art. 49¹ u.s.m. osoba, która na podstawie ustawy może żądać ustanowienia prawa odrębnej własności lokalu, w razie bezczynności spółdzielni może wystąpić do sądu z powództwem na podstawie art. 64 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn.: Dz. U. z 2022 r., poz. 1360 ze zm.; dalej: k.c.) w związku z art. 1047 § 1 ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn.: Dz. U. z 2021 r., poz. 1805 ze zm.; dalej: k.p.c.).

¹¹ Według reguły kolizyjnej *lex posterior derogat legi priori*, przy uwzględnieniu, że art. 49¹ u.s.m., przewidujący właściwość procesu, jako przepis późniejszy powinien wyłączać stosowanie wcześniej ustanowionego art. 49 u.s.m., który odsyła na drogę postępowania nieprocesowego.

się na stwierdzenie, że postępowanie procesowe jest nieodpowiednie, z konstytucyjnego punktu widzenia, dla dochodzenia roszczeń o przekształcenie prawa do lokalu spółdzielczego. Trybunał poprzestał w tym zakresie jedynie na wyrażeniu stanowiska, że w postępowaniu prowadzonym w trybie procesu brak instrumentów, które zapewniłyby ochronę uprawnionego w pewnych określonych sytuacjach. Zostało to odniesione do wypadku, gdy uczynienie zadość przesłance samodzielności lokalu wymaga wykonania robót adaptacyjnych¹², których przeprowadzenie może oddziaływać na interes prawny podmiotów niebiorących udziału w procesie¹³. W konsekwencji Trybunał Konstytucyjny ostatecznie uznał, że w tym zakresie art. 49¹ u.s.m. jest niezgodny z art. 45 ust. 1 Konstytucji, ponieważ instrumenty procesowe dostępne w przewidzianym w nim trybie procesowym są niewystarczające (nieefektywne) z punktu widzenia realizacji przez uprawnionego, któremu przysługuje spółdzielcze prawo do lokalu, uprawnienia do ustanowienia i przeniesienia odrębnej własności lokalu.

Orzeczenie to wyłącznie ze względu na nietypowy kontekst normatywny, związany z równoległym obowiązywaniem przepisów przewidujących w tożsamych co do przedmiotu sprawach właściwość procesowego i nieprocesowego trybu ich rozpoznawania, mogło wywołać skutek polegający na skierowaniu tych spraw na drogę postępowania nieprocesowego¹⁴. W innej sytuacji efekt ten nie zostałby osiągnięty z uwagi na przewidziane w art. 13 § 2 k.p.c. domniemanie drogi procesu. Każda próba derogacji tego domniemania, w braku obowiązywania odrębnego przepisu, nie może automatycznie prowadzić do przekazania sprawy do trybu nieprocesowego w następstwie orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego. Przepis art. 13 § 2 k.p.c. dla rozpoznania spraw w innego rodzaju postępowaniu, w tym w postępowaniu nieprocesowym, wymaga istnienia podstawy przewidzianej w ustawie. Trybunał Konstytucyjny nie ma natomiast kompetencji do ustanowienia takiej podstawy ani nie jest władny narzucić interpretacji zakładającej obowiązywanie koniecznej do tego normy prawnej¹⁵, mimo

¹² *De lege lata* sąd może zapewnić możliwość wykonania takich robót wyłącznie w postępowaniu nieprocesowym o zniesienie współwłasności mającym na celu ustanowienie odrębnej własności lokalu (por. art. 11 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 24 czerwca 1994 r. o własności lokali, tekst jedn.: Dz. U. z 2021 r., poz. 1048 ze zm.).

¹³ Osoby znajdujące się w takiej sytuacji jako zainteresowane wynikiem sprawy są uprawnione do udziału w postępowaniu nieprocesowym (art. 510 § 1 k.p.c.), w tym prowadzonym według przepisów o zniesieniu współwłasności.

¹⁴ Wynika to wyraźnie z uzasadnienia wyroku TK z dnia 14 marca 2018 r. (P 7/16, OTK-A 2018, poz. 14), w którym stwierdzono, że zgodnie z orzeczeniem sądy rozstrzygające sprawy takie, jakie legły u podstaw pytania prawnego, powinny stosować art. 49 ust. 2 u.s.m., a więc nie art. 49¹ u.s.m., który został uznany za częściowo niekonstytucyjny; w tym kierunku także R. Dziczek, *Spółdzielnie mieszkaniowe. Komentarz*, Warszawa 2018, s. 499–500; K. Królikowska [w:] *Ustawa o spółdzielniach mieszkaniowych. Komentarz*, red. K. Osajda, B. Lanckoroński, Warszawa 2022, art. 49¹ uw. 10.

¹⁵ Wymagałoby to jej rekonstrukcji w drodze wnioskowania przez analogię, które niekiedy jest wykorzystywane w orzecznictwie w celu uzasadnienia rozpatrywania spraw w postępowaniu nieprocesowym (por. bliżej M. Walasik, *Analogia w prawie procesowym cywilnym*, Warszawa 2013, s. 271–272 i 299–300). Jednak rozwijanie systemu norm prawnych w ten sposób nie należy do zadań Trybunału Konstytucyjnego.

że w rzeczywistości jego orzecznictwo może prowadzić do powstawania luk w przepisach¹⁶, w tym także w regulacjach z zakresu postępowania cywilnego¹⁷.

Przedstawione uwagi świadczą o tym, że prawodawca przy określaniu reżimu rozpoznawania spraw w postępowaniu cywilnym dysponuje szerokim zakresem autonomii. Odstąpienie od przekazania sprawy na drogę postępowania nieprocesowego co do zasady uchyla się spod kontroli konstytucyjnej, jeżeli w ramach ustanowionego trybu rozpoznania sprawy możliwe jest zapewnienie efektywnej ochrony sądowej dla roszczenia przewidzianego w prawie materialnym i przy poszanowaniu praw wszystkich zainteresowanych podmiotów. Ustalenie naruszenia tego standardu powinno prowadzić do punkowego stwierdzenia niekonstytucyjności wadliwych przepisów, nie może natomiast modyfikować reżimu rozpoznania sprawy cywilnej, gdyż za każdym razem wymaga to podjęcia pozytywnej decyzji przez prawodawcę, do czego nie jest wystarczające derogujące rozstrzygnięcie Trybunału Konstytucyjnego ze względu na jego status prawodawcy negatywnego¹⁸ i związane z tym ograniczenia kognicji¹⁹. Nie należy jednak wykluczać wykonania przez prawodawcę orzeczenia trybunalskiego, pod wpływem zawartej w nim argumentacji, poprzez wprowadzenie zmiany trybu rozpoznania sprawy z procesowego na nieprocesowy.

3. Względny charakter kryteriów rozgraniczających postępowanie procesowe i nieprocesowe

Poznanie naukowe jest nakierowane na stworzenie katalogu kryteriów pozwalających na usystematyzowanie spraw cywilnych pod względem ich zdadności do przekazania na drogę procesowego albo nieprocesowego trybu postępowania rozpoznawczego. Kryteria te stanowią wypadkową ogólnej refleksji nad prawem i obserwacji praktyki legislacyjnej, lecz ich znaczenie nie wykracza poza rolę ustaleń o charakterze wyłącznie teoretycznym. Świadomość tego stanu rzeczy towarzyszy nauce od dawna²⁰. Prawodawca może w sposób swobodny określać przedmiot poszczególnych postępowań rozpoznawczych w sprawach cywilnych i nie musi w tej mierze kierować się żadną myślą przewodnią²¹. W tej sytuacji opracowane przez doktrynę kryteria podziału spraw na procesowe i nieprocesowe stanowią jedynie swego rodzaju dyrektywy celowościowe, które wyłącznie mocą perswazji mogą wpływać na kształt obowiązującego stanu prawnego. W żadnym razie kryteriów tych nie należy natomiast traktować w kategoriach

¹⁶ S. Wronkowska, *Kilka uwag o „prawodawcy negatywnym”*, „Państwo i Prawo” 2008, z. 10, s. 13 i 15.

¹⁷ M. Walasik, *Analogia...*, s. 456–457.

¹⁸ S. Wronkowska, *Kilka uwag...*, s. 5–6.

¹⁹ Poza zakresem której leżą tzw. zaniechania prawodawcze, przy uwzględnieniu dyskusyjności kryteriów służących wyróżnieniu tego pojęcia; por. np. R. Stefanicki, *Zaniechanie a pominięcie ustawodawcze. Spór o granice kognicji Trybunału Konstytucyjnego*, „Przegląd Sądowy” 2017, nr 1, s. 51 i nn.

²⁰ K. Korzan, *Teoretyczne...*, s. 68.

²¹ J.J. Litauer, *Uwagi z powodu wprowadzenia księgi I-ej Kodeksu postępowania niespornego*, „Państwo i Prawo” 1946, z. 1, s. 53–54; *idem*, *Kodeks postępowania niespornego*, Łódź 1946, s. 7.

nakazów ontologicznych, które powinny być przestrzegane w sposób bezwarunkowy, co świadczy o ich nienormatywnym i przez to względnym charakterze.

Przedstawioną tezę potwierdza przede wszystkim historyczny rozwój postępowania nieprocesowego. Wśród spraw, które obecnie mogą być zaliczane do kanonicznej części tego trybu postępowania, kilka z nich do niedawna podlegało rozpoznaniu w postępowaniu procesowym. W grupie tej znajdują się m.in. sprawy o ubezwłasnowolnienie²² i o uznanie za zmarłego²³ oraz sprawy działowe²⁴, dla których w prawodawstwie obowiązującym na ziemiach polskich w sposób powszechny ustanowiono właściwość trybu nieprocesowego dopiero w okresie powojennym na skutek zastąpienia prawa państw zaborczych prawem zunifikowanym²⁵.

Poza tym prawodawca dysponuje arsenalem zróżnicowanych metod przecięzania barier, które uniemożliwiają rozpoznawanie określonych spraw cywilnych w procesie, a wynikają z ogólnej organizacji tego trybu postępowania sądowego. Na wprowadzenie nieograniczonych odstępstw w tym zakresie pozwala konstrukcja procesowych postępowań odrębnych, która we współczesnej postaci jest bardzo pojemna i elastyczna²⁶. Przeszkody do skierowania sprawy na drogę procesu nie stanowi także niebezpieczeństwo powstania sytuacji, w której zabraknie strony będącej przeciwnikiem w postępowaniu. Mając na uwadze dwustronną pod względem podmiotowym strukturę procesu, prawodawca może w tym wypadku sięgać po rozwiązania, które pozwalają na wprowadzenie zastępcy działającego za nieistniejącą stronę. Taki cel mają liczne przepisy, które w razie śmierci podmiotu określonego stosunku prawnego przewidują obowiązek ustanowienia kuratora na potrzeby przeprowadzenia postępowania²⁷, co dotyczy przede wszystkim procesów w sprawach dotyczących małżeństwa (art. 19 § 1 ustawy z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, tekst jedn.: Dz. U. z 2020 r., poz. 1359 ze zm.; dalej: k.r.o. oraz art. 447 § 1 i 2 i art. 448 § 1 k.p.c.)

²² K. Lubiński, *Postępowanie o ubezwłasnowolnienie*, Warszawa 1979, s. 63–65.

²³ Por. *Kodeks postępowania niespornego. Część ogólna. Postępowanie o ubezwłasnowolnienie, o uznanie za zmarłego, o stwierdzenie zgonu*, Zabrze 1946, s. 8; możliwość przywrócenia tego rozwiązania rozważał B. Dobrzański – zob. *idem*, *Scalenie postępowania spornego z niespornym w projekcie kodeksu postępowania cywilnego*, „Państwo i Prawo” 1960, z. 3, s. 42.

²⁴ Por. P. Brodniewicz, M. Walasik, *Usprawnienie postępowań w sprawach działowych*, „Iustitia” 2010, nr 2, s. 62 (przypis 55); orzeczenie SN z dnia 10 lutego 1949 r., C 428/48, PiP 1949, z. 6–7; uchwała SN z dnia 5 maja 1958 r., 1 Co 9/58, OSNCK 1959, nr 1, poz. 5.

²⁵ Por. dekrety: z dnia 29 sierpnia 1945 r. w sprawie postępowania o ubezwłasnowolnienie (Dz. U. Nr 40, poz. 225), uchylający w art. 22 § 2 pkt 3 przepisy § 645–687 niemieckiej ustawy o postępowaniu cywilnym z 1877 r.; z dnia 26 sierpnia 1945 r. w sprawie postępowania o uznanie za zmarłego i o stwierdzenie zgonu (Dz. U. Nr 40, poz. 226), uchylający w art. 24 § 2 pkt 4 przepisy § 960–976 niemieckiej ustawy o postępowaniu cywilnym z 1877 r.; z dnia 8 listopada 1946 r. o postępowaniu niespornym z zakresu prawa rzeczowego (Dz. U. Nr 64, poz. 345), uchylający w art. 49 § 2 pkt 4 przepisy § 977–988 niemieckiej ustawy o postępowaniu cywilnym z 1877 r. i ustanawiający w art. 52 § 1 intertemporalną regułę kontynuacji w odniesieniu do będących w toku spraw z zakresu prawa rzeczowego także w sytuacji, gdy do ich wszczęcia doszło w trybie spornym (procesowym).

²⁶ T. Ereciński, *Postępowania odrębne de lege lata i de lege ferenda* [w:] H. Dolecki, K. Flaga-Gieruszyńska, *Ewolucja postępowania cywilnego wobec przemian politycznych, społecznych i gospodarczych*, Warszawa 2009, s. 1 i nn.

²⁷ B. Dobrzański, *Scalenie...*, s. 42; K. Korzan, *Teoretyczne...*, s. 65; P. Rylski, *Uczestnik...*, s. 92–93.

lub pochodzenia dziecka (por. art. 61¹⁰ § 2 i 3, 61¹² § 2, art. 70 § 2, art. 82 § 3, art. 83 § 2, art. 84 § 3 i 4 k.r.o.)²⁸. Śladem tym podąża także orzecznictwo, czego przykładem może być stanowisko, zgodnie z którym ze względu na potrzebę zachowania zasady dwustronności procesu powództwo o ustalenie zmiany płci powinno być wytoczone przeciwko rodzicom, a w razie ich śmierci – przeciwko kuratorowi ustanowionemu przez sąd²⁹.

Relatywizowaniu kryteriów podziału spraw cywilnych na podlegające rozpoznaniu w postępowaniu procesowym i nieprocesowym sprzyja także regulacja skutków rozpatrzenia sprawy w trybie, który nie jest właściwy. Uchybienie w tym zakresie przepisom prawa procesowego cywilnego nie wywołuje w sposób bezpośredni nieważności postępowania (por. art. 379 k.p.c.), która może wystąpić jedynie jako refleks naruszenia innych norm regulujących organizację postępowania cywilnego³⁰. Rozwiązanie to, skądinąd uzasadnione³¹, pozwala w braku sformułowania zarzutów w środku zaskarżenia na zupełne abstrahowanie od tego, w jakim trybie doszło do rozpoznania sprawy. Wynika to z aktualnego także w obecnym stanie prawnym założenia, że to samo prawo materialne zasadniczo może być dochodzone zarówno w jednym, jak i w drugim trybie postępowania³². Zjawisko to w ostatnich latach na szerszą skalę wystąpiło w przypadku spraw o ustanowienie i przeniesienie odrębnej własności lokalu należącego do zasobu spółdzielni mieszkaniowej. Sprawy te ze względu na niestabilny³³ i mało przejrzysty stan prawny³⁴ były w tym samym czasie rozpoznawane w procesie (o zobowiązanie do złożenia oświadczenia woli)³⁵ albo w postępowaniu nieprocesowym (o ustanowienie

²⁸ Aczkolwiek technika ta nie zawsze jest stosowana konsekwentnie. Sprawy dotyczące wydania lub sprostowania świadectwa pracy, które niedawno trafiły na forum postępowania nieprocesowego (por. art. 2 ustawy z dnia 16 maja 2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks pracy oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. poz. 1043), są bowiem rozpoznawane w tym trybie, jeżeli skierowanie przeciwko pracodawcy żądania wykonania obowiązku z tym zakresie jest niemożliwe (art. 691¹⁰ § 1–2 i art. 691¹¹ k.p.c.), co obejmuje także przypadki nieistnienia pracodawcy jako podmiotu prawa (por. art. 477^{1b} k.p.c.).

²⁹ Orzeczenia SN z dnia 22 września 1995 r., III CZP 118/95, OSNC 1996, nr 1, poz. 7; z dnia 10 stycznia 2019 r., II CSK 371/18, OSNC 2019, nr 10, poz. 104.

³⁰ Np. dotyczących składu sądu, właściwości rzeczowej sądu, jurysdykcji krajowej albo z zakresu gwarancji zachowania praw stron lub uczestników; por. wyrok SN z dnia 17 lutego 1967 r., III CR 381/66, OSNC 1967, nr 10, poz. 176; M. Walasik, K. Markiewicz, *Założenia...*, s. 110; E. Gapska [w:] *eadem*, J. Studzińska, *Postępowanie...*, s. 57.

³¹ Szerzej o jego genezie por. J. Jodłowski, *Nowy etap przebudowy polskiego procesu cywilnego*, Warszawa 1953, s. 9 i nn.

³² Z. Fenichel, *Uwagi o projekcie księgi pierwszej kodeksu postępowania niespornego*, „Polski Proces Cywilny” 1936, nr 20–21, s. 641; J.J. Litauer, *Uwagi...*, s. 54 (przypis 1).

³³ K. Grzesiowski, *Praktyczne problemy uchylecia art. 49 ustawy z 15.12.2000 r. o spółdzielniach mieszkaniowych*, cz. 1, „Monitor Prawniczy” 2005, nr 6, s. 301 i nn.

³⁴ Por. art. 49 u.s.m., którego obowiązywanie zostało przywrócone na skutek wyroku TK z dnia 20 kwietnia 2005 r., K 42/02, OTK-A 2005, nr 4, poz. 38, oraz art. 49¹ u.s.m., który został objęty wyrokiem interpretacyjnym TK z dnia 14 marca 2018 r., P 7/16, OTK-A 2018, poz. 14.

³⁵ Por. orzeczenia SN z dnia 20 maja 2009 r., I CSK 379/08, OSNC 2009, nr 10, poz. 172; z dnia 10 grudnia 2009 r., III CSK 110/09, OSNC 2010, nr 5, poz. 82; z dnia 17 listopada 2011 r., III CZP 63/11, LEX nr 1108496.

odrębnej własności lokalu)³⁶, w zasadzie bez uszczerbku dla efektywności ochrony prawnej udzielanej w każdym z tych trybów postępowania rozpoznawczego³⁷.

4. Ewolucja postępowania nieprocesowego po kodyfikacji

Po włączeniu postępowania nieprocesowego do kodyfikacji postępowania cywilnego aktywność legislacyjną prawodawcy w tej sferze wyznaczały dwie przeciwstawne tendencje. W tym czasie można bowiem zaobserwować stały proces rozbudowy postępowania nieprocesowego polegający na poszerzaniu (kodeksowego i pozakodeksowego) katalogu spraw rozpatrywanych w tym postępowaniu. Zarazem po przełomie ustrojowym w 1989 r. doszło do stagnacji w zakresie tworzenia regulacji określających pozycję postępowania nieprocesowego na tle ogólnych zasad i instytucji postępowania cywilnego, które równocześnie podlegały licznym przeobrażeniom. W efekcie normatywny status postępowania nieprocesowego stał się mało przejrzysty i przybrał trudny do zdefiniowania profil.

Na przestrzeni ponad półwiecza po wejściu w życie kodeksu postępowania cywilnego postępowanie nieprocesowe objęło co najmniej kilkanaście spraw nowej kategorii³⁸. Odnośnie do postępowań kodeksowych tytułem przykładu w kolejności chronologicznej można wymienić postępowanie w sprawach: z zakresu przepisów o przedsiębiorstwach państwowych i o samorządzie załogi przedsiębiorstwa państwowego (art. 691¹–691⁹ k.p.c.)³⁹, o separację na zgodny wniosek i o zniesienie separacji (art. 567¹–567⁵ k.p.c.)⁴⁰, o przepadek przedmiotów (art. 610¹ i nn. k.p.c.)⁴¹, o odebranie osoby podlegającej władzy rodzicielskiej lub pozostającej pod opieką (art. 598¹–598¹⁴ k.p.c.)⁴² i o wykonanie kontaktów z dzieckiem (art. 598¹⁵–598²² k.p.c.)⁴³, dotyczących europejskiego poświadczenia spadkowego (art. 1142¹–1142⁷ k.p.c.)⁴⁴,

³⁶ Por. np. postanowienia SO w Krakowie z dnia 3 października 2013 r., II Ca 1693/12, LEX nr 1723005 i SO w Łodzi z dnia 26 listopada 2014 r., III Ca 884/14, LEX nr 2126373.

³⁷ Wpływało to jednak na zróżnicowanie reżimu postępowania w tych sprawach przede wszystkim w zakresie wysokości opłat sądowych (art. 13 i art. 41 ustawy z dnia 28 lipca 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych, tekst jedn.: Dz. U. z 2022 r., poz. 1125), właściwości rzeczowej sądu (art. 17 pkt 4 i art. 507 k.p.c.) oraz dopuszczalności skargi kasacyjnej (art. 398² § 1 i art. 519¹ § 4 pkt 4 k.p.c.).

³⁸ Szerzej K. Lubiński [w:] *System...*, s. 87.

³⁹ Por. art. 1 ustawy z dnia 18 kwietnia 1985 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. Nr 20, poz. 86).

⁴⁰ Por. art. 3 ustawy z dnia 21 maja 1999 r. o zmianie ustaw – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks cywilny, Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. Nr 52, poz. 532).

⁴¹ Por. art. 2 ustawy z dnia 2 marca 2000 r. o zmianie ustawy – Kodeks celny oraz ustawy – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. Nr 22, poz. 269).

⁴² Por. art. 1 ustawy z dnia 19 lipca 2001 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych oraz ustawy o komornikach sądowych i egzekucji (Dz. U. Nr 98, poz. 1069).

⁴³ Por. art. 1 ustawy z dnia 26 maja 2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego (Dz. U. Nr 144, poz. 854).

⁴⁴ Por. art. 1 ustawy z dnia 24 lipca 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego, ustawy – Prawo o notariacie oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 1137).

z zakresu prawa pracy dotyczących wydania lub sprostowania świadectwa pracy (art. 691¹⁰–691¹¹ k.p.c.)⁴⁵ oraz dotyczących osób stosujących przemoc w rodzinie (art. 560²–560¹² k.p.c.)⁴⁶. Niektóre z postępowań zmieniły również status z postępowań pozakodeksowych na kodeksowe, co dotyczy przede wszystkim postępowania wieczystoksięgowego (art. 626¹–626¹³ k.p.c.) i postępowania rejestrowego (art. 694¹–694⁸ k.p.c.). Natomiast grupa postępowań nieprocesowych uregulowanych poza kodeksem została poszerzona m.in. o postępowania⁴⁷ w sprawach nieletnich⁴⁸, o przyznanie państwowej kompensaty ofiarom niektórych przestępstw⁴⁹, z zakresu prawa wyborczego⁵⁰ oraz dotyczące osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej⁵¹. Lista spraw kierowanych na drogę postępowania nieprocesowego jest rozszerzana w sposób systematyczny. Nie występują natomiast zasadniczo zmiany odwrotne związane z przekazywaniem spraw nieprocesowych na drogę postępowania procesowego.

Z kolei zjawisko stagnacji w dziedzinie określenia normatywnej pozycji postępowania nieprocesowego jest wynikiem braku systemowej rewizji przepisów ogólnych z zakresu tego postępowania od czasu ich wejścia w życie. Nowelizacje, które dotyczyły tych unormowań, miały na celu wyłącznie przeniesienie na obszar postępowania nieprocesowego zmian związanych z transformacjami, którym było poddawane postępowanie rozpoznawcze prowadzone w trybie procesu. Do tego rodzaju zmian należy zaliczyć ograniczenie udziału ławników w postępowaniu nieprocesowym (art. 509 k.p.c.), powierzenie w tym postępowaniu czynności z zakresu ochrony prawnej referendarzom sądowym (art. 509¹ i art. 518¹ k.p.c.) oraz wprowadzenie przepisów dotyczących dopuszczalności skargi kasacyjnej (art. 519¹ k.p.c.) i skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia (art. 519² k.p.c.). Obecny kształt normatywny postępowania nieprocesowego jest wobec tego w sposób pośredni determinowany przez negatywną decyzję legislacyjną, jaką było odejście od ideologicznych i dogmatycznych założeń epoki ustroju socjalistycznego, na których pierwotnie został ufundowany kodeks postępowania cywilnego. Zmiany związane z przewartościowaniami w sferze hierarchii naczelnych zasad postępowania cywilnego, w tym przede wszystkim wyartykułowane w tytule wstępnym kodeksu, spowodowały, że

⁴⁵ Por. art. 2 ustawy z dnia 16 maja 2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks pracy oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 1043).

⁴⁶ Por. art. 1 ustawy z dnia 30 kwietnia 2020 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. poz. 956).

⁴⁷ Szersze zestawienie zob. E. Gapska [w:] *eadem*, J. Studzińska, *Postępowanie...*, s. 44–46.

⁴⁸ Por. pierwotnie art. 20 § 1 ustawy z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz. U. z 2018 r., poz. 969), a obecnie art. 27 ustawy z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz. U. poz. 1700).

⁴⁹ Por. art. 8 ust. 1 ustawy z dnia 7 lipca 2005 r. o państwowej kompensacie przysługującej ofiarom niektórych czynów zabronionych (Dz. U. z 2016 r., poz. 325).

⁵⁰ Por. np. art. 20 § 5, art. 111 § 2, art. 145 § 3 i 5, art. 149 § 8 i art. 242 § 1 ustawy z dnia 5 stycznia 2011 r. Kodeks wyborczy (Dz. U. z 2020 r., poz. 1319).

⁵¹ Por. art. 2 ust. 3 ustawy z dnia 22 listopada 2013 r. o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób (Dz. U. z 2021 r., poz. 1638).

model postępowania nieprocesowego został pozbawiony swych uniwersalizowanych podstaw i w odróżnieniu od postępowania procesowego zawisł w aksjologicznej próżni⁵². Poszczególne elementy tego modelu w znacznej części określa obecnie przewidziane w art. 13 § 2 k.p.c. odesłanie do odpowiedniego stosowania przepisów o procesie, które ze względu na swą elastyczną formułę stwarza szerokie pole do uznaniowych i dowolnych ocen. Przykładem tego mogą być kontrowersje, które towarzyszą ustaleniu miarodajnych dla postępowania nieprocesowego reguł gromadzenia faktów i dowodów. Nie brak głosów, w świetle których reguły te należy rekonstruować według wzorca wyznaczanego przez zasadę kontrydiktoryjności i nie ma powodu do ich różnicowania w procesie i w postępowaniu nieprocesowym⁵³. Przeważające jest jednak stanowisko, zgodnie z którym sąd powinien aktywniej niż w procesie działać w tej sferze w postępowaniu nieprocesowym, nie unikając poszukiwania faktów i prowadzenia dowodów z urzędu⁵⁴. W istocie trzeba natomiast uwzględnić, że w postępowaniu nieprocesowym, w zależności od specyfiki sprawy podlegającej rozpoznaniu, obowiązują co najmniej cztery odmienne systemy gromadzenia materiału faktycznego i dowodowego, które mogą opierać się na modelu inkwizycyjnym, umiarkowanie kontrydiktoryjnym, kontrydiktoryjnym albo sumarycznym⁵⁵.

W takim otoczeniu prawnym nie jest zadaniem prostym określenie na poziomie normatywnym obecnej pozycji postępowania nieprocesowego w systemie ochrony prawnej w sprawach cywilnych. Brak możliwości przedstawienia spójnej

⁵² Stąd od razu sygnalizowano potrzebę odrębnego doktrynalnego spojrzenia na tę problematykę; por. A. Jakubecki, *Naczelne zasady postępowania cywilnego w świetle nowelizacji kodeksu postępowania cywilnego* [w:] *Czterdziestolecie kodeksu postępowania cywilnego*, red. I. Ratusińska, Kraków 2006, s. 378–379.

⁵³ W tym kierunku W. Siedlecki, Z. Świeboda, *Postępowanie nieprocesowe*, Warszawa 2001, s. 77; A. Świdorska, *Zasada kontrydiktoryjności w postępowaniu nieprocesowym*, „Prawo, Administracja, Zarządzanie” 1992, nr 2, s. 418–420; M. Uliasz, *Kontrydiktoryjne czy inkwizycyjne postępowanie w sprawach o podział majątku wspólnego?*, „Przeгляд Sądowy” 2010, nr 6, s. 49–53; J. Misztal-Konecka, *O obowiązującym systemie zasad kontrydiktoryjności w postępowaniu nieprocesowym: przyczynek do dyskusji*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2016, nr 3, s. 150 i 156–160; A. Laskowska-Hulisz [w:] *System prawa procesowego cywilnego. Postępowanie nieprocesowe*, t. 4, cz. 1, vol. 2, red. T. Ereciński, K. Lubiński, Warszawa 2021, s. 1426–1427.

⁵⁴ Por. np. J. Lapierre, *Prawo sądu do instruowania procesu z urzędu według kodeksu postępowania cywilnego na tle porównawczym* [w:] *Symbolae Vitoldo Broniewicz dedicatae*, red. A. Marciniak, Łódź 1998, s. 204; K. Korzan, *Postępowanie...*, s. 63 i 174; J. Gudowski, *O kilku naczelnych zasadach procesu cywilnego – wczoraj, dziś, jutro* [w:] *Prawo prywatne czasu przemian. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Sołtyśkiemu*, red. A. Nowicka, Poznań 2005, s. 1029–1030; P. Pogonowski, *Realizacja prawa do sądu w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2005, s. 83; T. Ereciński, *O uwarunkowaniach, potrzebie oraz zakresie nowego kodeksu postępowania cywilnego*, „Polski Proces Cywilny” 2010, nr 1, s. 18–19; P. Ryłski [w:] *Dowody w postępowaniu cywilnym*, red. Ł. Błaszczak, K. Markiewicz, E. Rudkowska-Ząbczyk, Warszawa 2010, s. 142–143; T. Demendecki, *O potrzebie...*, s. 221; K. Markiewicz, *Zasady orzekania w postępowaniu nieprocesowym*, Warszawa 2013, s. 299; J. Turek, *Czynności w postępowaniu nieprocesowym*, Warszawa 2013, s. 77; K. Lubiński [w:] *System...*, s. 98; E. Gapska, J. Studzińska, *Postępowanie...*, s. 61, 77 i 79.

⁵⁵ Bliżej zob. M. Walasik, *System(y) gromadzenia materiału w postępowaniu nieprocesowym* [w:] *Sine ira et studio. Księga jubileuszowa dedykowana Sędziemu Jackowi Gudowskiemu*, red. T. Ereciński, P. Grzegorzczak, K. Weitz, Warszawa 2016, s. 641.

charakterystyki postępowania nieprocesowego stanowi przeszkodę w prowadzeniu konstruktywnej debaty o jego przyszłości, w tym nie pozwala na świadome kształtowanie przedmiotowego zakresu tego postępowania.

5. Elementy konstrukcyjne postępowania nieprocesowego *de lege lata*

Postępowanie nieprocesowe nie jest jednolite pod względem charakteru czynności, które są w nim podejmowane w celu udzielenia ochrony prawnej. Na podstawie tego kryterium postępowania nieprocesowe prowadzone w poszczególnych sprawach mogą być klasyfikowane w różny sposób. Współcześnie główną rolę odgrywa podział na postępowania, w których sąd sprawuje wymiar sprawiedliwości, oraz na postępowania, w których są wykonywane inne niż wymiar sprawiedliwości zadania z zakresu ochrony prawnej⁵⁶. Grupa postępowań, w których podejmowane czynności nie polegają na sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości, nie jest jednorodna, a postępowania wchodzące w jej skład mogą być systematyzowane za pomocą zróżnicowanych kryteriów⁵⁷. Wśród nich należy wyodrębnić postępowania, w których udzielana jest ochrona prawna w sposób niewiążący w pełni lub tymczasowy albo o niesamoistnym znaczeniu, a także postępowania wykonawcze mające na celu realizację określonego obowiązku oraz postępowania niekończące się wydaniem orzeczenia.

Ochrona prawna, która nie wywołuje definitywnie wiążących skutków, jest udzielana w postępowaniach sumarycznych. Do tego rodzaju postępowań zalicza się postępowanie wieczystoksięgowe, rejestrowe i o złożenie do depozytu sądowego lub jego zwrot albo wydanie. Skutki orzeczeń wydawanych w tych postępowaniach mogą być bez zasadniczych ograniczeń weryfikowane w innych postępowaniach cywilnych. Do istoty tymczasowej ochrony prawnej należy natomiast ograniczenie oddziaływania pod względem czasu jej trwania⁵⁸. Taki prowizoryczny status może mieć także ochrona uzyskiwana w postępowaniu nieprocesowym, co przykładowo dotyczy spraw o zabezpieczenie spadku i spraw o zarząd nad spadkiem nieobjętym. Z kolei ochrona prawna o charakterze niesamoistnym zapewnia możliwość ustalenia skutków istotnych dla przeprowadzenia albo rozstrzygnięcia innej sprawy cywilnej. Postępowania nieprocesowe, w których ochrona prawna zmierza do takiego celu, pełnią pomocniczą funkcję względem postępowań mających za przedmiot sprawę główną. W skład tej grupy wchodzi przykładowo postępowania o sporządzenie spisu inwentarza oraz o wyjawienie przedmiotów spadkowych. Osobną kategorię tworzą

⁵⁶ Por. E. Gapska [w:] *eadem*, J. Studzińska, *Postępowanie...*, s. 52–53; nawiązuje to do rozróżnienia wprowadzonego w art. 1 § 2 i 3 ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (tekst jedn.: Dz. U. z 2020 r., poz. 2072).

⁵⁷ Por. K. Lubiński, *Istota i charakter prawny działalności sądu w postępowaniu nieprocesowym*, Toruń 1986, s. 225 i nn. oraz *idem* [w:] *System...*, s. 278 – autor w grupie tej wyróżnia postępowania obejmujące działalność jurysdykcyjną inną niż wymiar sprawiedliwości albo wykonywanie czynności pomocniczych wymiaru sprawiedliwości.

⁵⁸ J. Jagieła, *Tymczasowa ochrona prawna w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2007, s. 132.

postępowania nieprocesowe, w których podejmowane są czynności prowadzące do wykonania określonych obowiązków. Do tej kategorii należą przykładowo postępowania w sprawach o odebranie osoby podlegającej władzy rodzicielskiej lub pozostającej pod opieką oraz o wykonanie kontaktów z dzieckiem. Liczna jest również grupa postępowań nieprocesowych, które nie kończą się wydaniem orzeczenia. Czynności podejmowane w tych postępowaniach polegają na odbieraniu określonych oświadczeń (np. w przedmiocie uznania dziecka lub przyjęcia albo odrzucenia spadku), na wydawaniu zaświadczeń (np. wykonawcy testamentu) albo urzędowym stwierdzeniu określonych faktów (np. otwarcie i ogłoszenie testamentu). We wszystkich wymienionych rodzajach postępowań nieprocesowych działalność sądu nie polega na sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości. Ze względu na tę kwalifikację czynności w tych postępowaniach mogą być i w niektórych przypadkach są powierzane referendarzom sądowym (art. 509¹ k.p.c.) albo notariuszom (art. 640, art. 649 i art. 665 k.p.c.). Różnorodność postępowań nieprocesowych, w których wykonywane są inne niż wymiar sprawiedliwości zadania z zakresu ochrony prawnej, sprawia, że określenie ich specyfiki wymaga szczegółowej analizy ustanowionego dla nich reżimu. W związku z tym elementy kształtujące te postępowania są opisywane w ramach odrębnie prowadzonych nad nimi studiów⁵⁹.

Przedmiotem ogólnej refleksji mogą być natomiast postępowania nieprocesowe, w których czynności podejmowane przez sąd polegają na sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości. Pod tym pojęciem należy rozumieć rozpatrywanie i rozstrzyganie w sposób wiążący i ostateczny spraw ze sfery wolności lub praw jednostek, których środkiem ochrony jest prawo do sądu⁶⁰. Postępowania nieprocesowe, w których działalność sądu przybiera taką postać, stanowią alternatywny względem procesu tryb rozpoznawania spraw w postępowaniu cywilnym. Konieczne staje się wobec tego określenie, które elementy kształtujące postępowanie nieprocesowe przesądzają o jego odrębności w stosunku do postępowania rozpoznawczego prowadzonego w trybie procesu. Za konstytutywne w tym zakresie należy w obecnym stanie prawnym uznać cztery cechy, które na tle procesu wyróżniają ogólny reżim postępowania nieprocesowego.

Po pierwsze, postępowanie procesowe w odróżnieniu od procesu może w wypadkach wskazanych w ustawie zostać wszczęte z urzędu (art. 506 k.p.c.). Od strony konstrukcyjnej nie jest natomiast dopuszczalne, aby proces cywilny został uruchomiony

⁵⁹ Por. np. K. Markiewicz, *Postępowanie w sprawach depozytowych*, Warszawa 2007; M. Margoński, *Kurator spadku*, Warszawa 2009; A. Michnik, *Postępowanie o wpis do rejestru przedsiębiorców*, Warszawa 2009; P. Mysiak, *Postępowanie wieczystoksięgowe*, Warszawa 2010; A. Stempniak, *Postępowanie w przedmiocie przyjęcia lub odrzucenia spadku*, „Polski Proces Cywilny” 2011, nr 3, s. 44 i nn.; H. Haak, *Postępowanie wykonawcze w sprawach opiekuńczych – zagadnienia wybrane* [w:] *Proces cywilny. Nauka – Kodyfikacja – Praktyka. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Feliksowi Zedlerowi*, red. P. Grzegorzczak, K. Knoppek, M. Walasik, Warszawa 2012, s. 515 i nn.; R. Zegadło, *Wykonywanie orzeczeń o kontaktach*, „Rodzina i Prawo” 2012, nr 23, s. 25 i nn.; M. Uliasz, *Postępowanie w sprawach o zabezpieczenie spadku, spis inwentarza i wykaz inwentarza*, Warszawa 2016.

⁶⁰ Por. M. Walasik, *Konstytucyjna koncepcja sądowego wymiaru sprawiedliwości* [w:] *Honeste procedere. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Kazimierzowi Lubińskiemu*, red. A. Laskowska-Hulisz, J. May, M. Mrówczyński, Warszawa 2017, s. 842–844 i 865.

z inicjatywy sądu i zarazem niezależnie od woli podmiotów sytuacji prawnej, która miałaby zostać poddana pod rozstrzygnięcie. W związku z tym proces może toczyć się wyłącznie na skutek wytoczenia powództwa.

Po drugie, w postępowaniu nieprocesowym na sędzie spoczywa obowiązek zapewnienia pełnej pod względem podmiotowym skuteczności orzeczenia co do istoty sprawy⁶¹. W odróżnieniu od procesu strona podmiotowa postępowania nieprocesowego jest kształtowana przez zasadę uczestnictwa, a udział poszczególnych osób w tym postępowaniu podlega kontroli sprawowanej przez sąd z urzędu⁶². Zgodnie z art. 510 § 2 k.p.c. sąd jest bowiem obowiązany wezwać do udziału w sprawie każdego zainteresowanego, którego sfery prawnej dotyczy wynik postępowania. W procesie obowiązuje w tej mierze zasada działania sądu wyłącznie na wniosek powoda albo pozwanego (art. 194 § 1 i 3 oraz art. 196 § 1 k.p.c.). Jedynie w sytuacji, gdy okaże się, że nie występują w charakterze powodów lub pozwanych wszystkie osoby, których łączny udział w sprawie jest konieczny, sąd ma obowiązek wezwać stronę powodową, aby oznaczyła w wyznaczonym terminie osoby niebiorące udziału w taki sposób, by ich wezwanie lub zawiadomienie było możliwe (art. 195 § 1 k.p.c.). Ostatecznie osoby te mogą wziąć udział w sprawie wyłącznie w razie ich oznaczenia przez stronę powodową (art. 195 § 2 k.p.c.).

Po trzecie, w rozwinięciu założenia, że sąd powinien z urzędu kształtować podmiotową strukturę postępowania nieprocesowego, w art. 524 § 2 k.p.c. wprowadzono środek ochrony dla zainteresowanego, który nie był uczestnikiem postępowania zakończonego prawomocnym postanowieniem orzekającym co do istoty sprawy⁶³. Na podstawie tego przepisu taki zainteresowany może żądać wznowienia postępowania, jeżeli postanowienie to narusza jego prawa, a w takim wypadku stosuje się przepisy o wznowieniu postępowania z powodu pozbawienia możliwości działania. Konstrukcja ta pośrednio potwierdza, że orzeczenie co do istoty sprawy wydane w postępowaniu nieprocesowym może oddziaływać także na sytuację osób trzecich, które z jakichś przyczyn nie brały udziału w rozpoznaniu sprawy. Dopuszczalność wznowienia postępowania zapewnia tym osobom możliwość uzyskania efektywnej ochrony ich praw.

Po czwarte, należy zwrócić uwagę na art. 513 k.p.c., którego znaczenie nie zawsze jest uwzględniane w analizach dotyczących charakterystyki postępowania nieprocesowego. Przepis ten przewiduje, że niestawiennictwo uczestników nie tamuje rozpoznania sprawy, a w postępowaniu nieprocesowym nie stosuje się przepisów o wyroku zaocznym. Zakaz stosowania przepisów o wyroku zaocznym rozciąga się także na art. 339 § 2 i art. 340 § 1 k.p.c., które w razie bierności pozwanego umożliwiają przyjęcie za prawdziwe twierdzeń o faktach zawartych w pozwie lub pismach procesowych doręczonych pozwanemu przed wydaniem wyroku zaocznego, chyba że budzą one

⁶¹ A. Miączyński, *Ochrona praw jednostki w postępowaniu nieprocesowym*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze” 1979, z. 85, s. 47; P. Ryłski, *Uczestnik...*, s. 69.

⁶² P. Ryłski, *Uczestnik...*, s. 84 i nn.

⁶³ K. Weitz [w:] *System prawa procesowego cywilnego. Środki zaskarżenia*, t. 3, cz. 2, red. J. Gudowski, Warszawa 2013, s. 1387 i nn.; P. Ryłski, *Uczestnik...*, s. 70 i 402.

uzasadnione wątpliwości albo zostały przytoczone w celu obejścia prawa⁶⁴. Wyłączenie stosowania tych przepisów oznacza, że w razie braku aktywności choćby jednego uczestnika sąd obowiązany jest przeprowadzić postępowanie dowodowe w celu zweryfikowania przytoczonych w postępowaniu twierdzeń i ustalenia faktów istotnych dla rozstrzygnięcia sprawy, nawet jeśli nie budzą one uzasadnionych wątpliwości lub nie zostały przytoczone w celu obejścia prawa⁶⁵. W takiej sytuacji w postępowaniu nieprocesowym nie jest dopuszczalne stwierdzenie prawdziwości przytaczanych okoliczności faktycznych bez przeprowadzenia co do nich dowodów, co może po stronie sądu aktualizować obowiązek podjęcia w tym zakresie także dochodzeń z urzędu. Przepis art. 513 k.p.c. osłabia w związku z tym oddziaływanie zasady kontradiktoryjności w postępowaniu nieprocesowym⁶⁶, która jest równoważona przez możliwość wzmożonej kontroli czynności uczestników przez sąd, w tym poprzez działania śledcze. W braku podstaw do innych ustaleń tego typu umiarkowanie kontradiktoryjny model należy uważać za domyślny system gromadzenia materiału faktycznego i dowodowego w postępowaniu nieprocesowym⁶⁷. Stanowi to wymowny przejaw bardziej paternalistycznego podejścia państwa do sposobu udzielania ochrony prawnej w tym postępowaniu. Konieczność taka co do zasady nie występuje w procesie z uwagi na odmienny profil aksjologiczny tego trybu rozpoznawania spraw cywilnych.

6. Zakres postępowania nieprocesowego w modelu normatywnym

Wzgląd na możliwość wszczęcia postępowania rozpoznawczego z urzędu nie uzasadnia obecnie przeniesienia żadnej ze spraw cywilnych z reżimu procesowego na drogę postępowania nieprocesowego. Do procesu przynależą sprawy, które nie wymagają uruchamiania co do nich czynności rozpoznawczych w następstwie działań sądu jako organu prowadzącego postępowanie. Negatywne skutki bierności stron są w tym zakresie niwelowane w procesie poprzez szerokie uprawnienia prokuratora do żądania wszczęcia postępowania, jeżeli według jego oceny wymaga tego ochrona praworządności, praw obywateli lub interesu społecznego (art. 7 k.p.c.). Wszczęcie postępowania z urzędu powinno następować jedynie w wyjątkowych sytuacjach zagrożenia dla interesu publicznego, w tym bezpieczeństwa obrotu, albo interesu indywidualnego osób nieobecnych lub nieporadnych. Tego rodzaju sprawy nie podlegają obecnie rozpoznaniu w procesie.

Inaczej na zakres procesu i postępowania nieprocesowego można natomiast spojrzeć przez pryzmat zasady uczestnictwa i wiążącej się z nią gwarancji zapewnienia

⁶⁴ Szerzej o tej konstrukcji zob. M. Plaskacz, *Podstawa faktyczna wyroku zaocznego* [w:] *Honeste procedere...*, s. 391 i nn.

⁶⁵ B. Dobrzański [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, red. Z. Resich, W. Siedlecki, Warszawa 1969, s. 775; J. Gudowski [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 4, red. T. Ereciński, Warszawa 2016, s. 72.

⁶⁶ W tym kierunku E. Gapska [w:] *eadem*, J. Studzińska, *Postępowanie...*, s. 61.

⁶⁷ M. Walasik, *System(y)...*, s. 647.

udziału w postępowaniu wszystkim osobom, których praw dotyczy wynik sprawy. Niektóre sprawy podlegające rozpoznaniu w procesie nie zawsze powstają na tle sytuacji prawnych, w których konfiguracja interesów poszczególnych podmiotów prowadzi do spolaryzowania zajmowanych przez nich stanowisk. Stwarza to problemy z adaptacją takich spraw do dwustronnej struktury procesu, który ze względów konstrukcyjnych może być prowadzony wyłącznie w razie istnienia opozycyjnie usytuowanych podmiotów, tj. powoda jako strony czynnej i pozwanego jako strony biernej. Tego rodzaju niedostosowanie w granicznych sytuacjach może istotnie komplikować, a niekiedy nawet nie pozwalać na uzyskanie ochrony prawnej w procesie, co powinno przemawiać za zmianą procesowego trybu rozpoznania sprawy na postępowanie nieprocesowe. Związane z tym perturbacje powstają przede wszystkim w sprawach o uzgodnienie treści księgi wieczystej z rzeczywistym stanem prawnym⁶⁸ i o uznanie za niegodnego dziedziczenia⁶⁹, a także w sprawach z zakresu ubezpieczeń społecznych⁷⁰, w których status strony został przyznany także zainteresowanemu jako osobie, czyjej prawa lub obowiązki zależą od podejmowanego rozstrzygnięcia (art. 477¹¹ k.p.c.)⁷¹. Podobną specyfiką w zakresie ukształtowania interesów stron odznaczają się również niektóre sprawy ze stosunku spółki⁷² oraz sprawy dotyczące skuteczności uchwał podejmowanych przez różnego rodzaju zbiorowe jednostki organizacyjne. W świetle orzecznictwa niejasny pod tym względem jest natomiast status spraw o ustalenie zmiany płci⁷³. Można jednak przyjąć, że z uwagi na brak podstaw do przeciwstawiania osobistego prawa jednostki do ustalenia zmiany płci interesowi innych osób⁷⁴ sprawy te nie powinny być

⁶⁸ M. Walasik, *O właściciwy...*, s. 30 i nn.; J. Gudowski, *Towarzystwo sporu – przypadek współuczestnictwa specjalnego w sprawie o uzgodnienie treści księgi wieczystej z rzeczywistym stanem prawnym*, „Studia Iuridica” 2018, nr 75, s. 87; P. Rylski, *Współuczestnictwo procesowe współwłaścicieli w sprawach o uzgodnienie treści księgi wieczystej z rzeczywistym stanem prawnym (art. 10 u.k.w.h.)*, „Studia Iuridica” 2018, nr 75, s. 184–185.

⁶⁹ M. Walasik, K. Markiewicz, *Założenia...*, s. 106; P. Rylski, *Uczestnik...*, s. 92.

⁷⁰ M. Walasik, K. Markiewicz, *Założenia...*, s. 106; P. Rylski, *Uczestnik...*, s. 92 i 118.

⁷¹ Por. M. Klimas, *Postępowanie sądowe w sprawach z zakresu ubezpieczeń społecznych*, Warszawa 2013, s. 153 i nn.

⁷² K. Lubiński, *Teoretyczne...*, s. 54; *idem* [w:] *System...*, s. 374; potwierdza to pośrednio zawarte w art. 875 § 1 k.c. odesłanie do przepisów o współwłasności w częściach ułamkowych na potrzeby ustalenia reżimu wspólnego majątku współników w razie rozwiązania spółki cywilnej.

⁷³ Rozbieżny wydzźwięk ma w tym zakresie orzecznictwo SN, gdyż wynika z niego, że istota wiążących prawnych między transseksualistą występującym o ustalenie przynależności do płci a jego małżonkiem i dziećmi decyduje o koniecznym charakterze współuczestnictwa między tymi osobami po stronie pozwanej (wyrok SN z dnia 6 grudnia 2013 r., I CSK 146/13, LEX nr 1415181), a zarazem, że bierną legitymację procesową w takiej sprawie powinni mieć wyłącznie rodzice powoda (wyrok SN z dnia 10 stycznia 2019 r., II CSK 371/18, OSNC 2019, nr 10, poz. 104). Wątpliwości te Sąd Najwyższy będzie ponownie rozstrzygał w sprawie III CZP 143/22 na skutek zagadnienia prawnego przedstawionego przez Prokuratora Generalnego.

⁷⁴ W wyroku z dnia 10 stycznia 2019 r. (II CSK 371/18) Sąd Najwyższy *obiter dictum* wyraził pogląd, zgodnie z którym charakter praw osobistych, w tym prawa do płci, przesądza o tym, że interes w ustaleniu płci lub ustaleniu jej zmiany ma wyłącznie podmiot tego prawa, w związku z czym rozstrzygnięcie o płci lub jej zmianie powinno następować wyłącznie z udziałem tego podmiotu, a ewentualny wzgląd na dobro innych osób, w szczególności dzieci osoby dochodzącej stwierdzenia zmiany płci, może mieć jedynie znaczenie materialnoprawne, tj. dotyczy sfery zbadania zasadności żądania.

rozpoznawane w procesie, ponieważ ze względu na jednostronny charakter udzielanej ochrony prawnej właściwy dla nich jest tryb postępowania nieprocesowego⁷⁵.

O przekazaniu spraw do postępowania nieprocesowego nie może natomiast w każdej sytuacji przesądzać to, że wyrok wydany po rozpoznaniu sprawy w procesie wpływa na sferę prawną osób, które nie brały udziału w postępowaniu. Zjawisko oddziaływania wyroków na sytuację osób trzecich niebędących stronami jest zróżnicowane pod względem jurydycznym. Wystarczającą ochronę praw tych osób w procesie może w większości sytuacji zapewnić instytucja interwencji głównej lub ubocznej (art. 75 i nn. k.p.c.). W celu niwelacji ryzyka związanego z niewzięciem albo brakiem możliwości wzięcia udziału w procesie przez osobę trzecią należy rozważyć wprowadzenie do krajowego systemu prawnego środka będącego odpowiednikiem opozycji przeciwko wyrokowi, która jest znana niektórym państwom zaliczającym się do kręgu romańskiej kultury prawnej⁷⁶. Środek ten powinien umożliwiać osobie trzeciej zwrócenie się do sądu o neutralizację skutków wyroku wydanego w procesie prowadzonym bez udziału tej osoby, jeżeli zawarte w nim rozstrzygnięcie narusza jej prawa. Skonstruowany w ten sposób środek pełniłby podobne funkcje jak skarga o wznowienie postępowania nieprocesowego przysługująca zainteresowanemu, który nie był uczestnikiem tego postępowania, w razie gdy wydane w nim postanowienie co do istoty sprawy narusza jego prawa (art. 524 § 2 k.p.c.). Takie rozwiązanie w sposób skuteczny wyłączyłoby potrzebę transferowania spraw z procesu do postępowania nieprocesowego ze względu na konieczność stworzenia gwarancji poszanowania praw osób trzecich, które nie są stronami rozpatrywanego stosunku prawnego.

Natomiast na uwagę zasługuje to, że w obecnym stanie prawnym w reżimie niektórych spraw rozpoznawanych w procesie obowiązują normy, które bezpośrednio znoszą możliwość stosowania art. 339 § 2 k.p.c., podobnie jak przewiduje to art. 513 zdanie drugie k.p.c. ze skutkiem dla całego postępowania nieprocesowego. Taką dyspozycję zawiera art. 431 zdanie drugie k.p.c., który został ustanowiony w postępowaniu odrębnym w sprawach małżeńskich⁷⁷ i znajduje zastosowanie również w sprawach ze stosunków między rodzicami a dziećmi⁷⁸ (art. 458 § 1 k.p.c.). Podobna regulacja została również wprowadzona w reżimie spraw o opróżnienie (wydanie) lokalu, który służył do zaspokajania potrzeb mieszkaniowych osób mających status lokatora⁷⁹.

⁷⁵ J. Ignatowicz, *Glosa do uchwały SN z dnia 22 września 1995 r., III CZP 118/95*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 1996, nr 4, poz. 78, s. 194; M. Walasik, K. Markiewicz, *Założenia...*, s. 106; P. Rylski, *Uczestnik...*, s. 91. Takie rozwiązanie przewidziane było w art. 3 ust. 1 ustawy z dnia 10 września 2015 r. o uzgodnieniu płci, która nie weszła w życie z powodu odmowy jej podpisania przez Prezydenta (druk nr 3978 VII kadencji).

⁷⁶ P. Rylski, *Udział osób trzecich w procesie cywilnym – perspektywa kodyfikacyjna* [w:] *Postępowanie rozpoznawcze...*, s. 149.

⁷⁷ Tj. zgodnie z art. 425 k.p.c. w sprawach o unieważnienie małżeństwa, o ustalenie istnienia lub nieistnienia małżeństwa i o rozwód oraz o separację na żądanie jednego z małżonków, a także w sprawach o ustanowienie rozdzielności majątkowej między małżonkami (art. 452 k.p.c.).

⁷⁸ Tj. zgodnie z art. 453 k.p.c. w sprawach o ustalenie lub zaprzeczenie pochodzenia dziecka, o ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa oraz o rozwiązanie przysposobienia.

⁷⁹ Według definicji przyjętych w art. 2 ust. 1 pkt 1 i 4 ustawy z dnia 21 czerwca 2001 r. o ochronie

Przepis art. 15 ust. 4 u.o.l.p. nie tylko przewiduje, że w sprawach tych nie stosuje się art. 339 § 2 k.p.c., lecz dodatkowo stanowi, że wydanie w nich wyroku zaocznego może nastąpić wyłącznie po przeprowadzeniu postępowania dowodowego. Unormowania te pośrednio wskazują na istnienie podstaw do przekazania spraw małżeńskich i spraw ze stosunków między rodzicami a dziećmi do rozpoznania w trybie postępowania nieprocesowego⁸⁰. Taki postulat można obecnie uznać za realny także w odniesieniu do spraw o wydanie lokalu służącego do zaspokajania potrzeb mieszkaniowych osób mających status lokatora. Prawodawca postanowił bowiem skierować do postępowania nieprocesowego sprawy o zobowiązanie do opuszczenia wspólnie zajmowanego „mieszkania”, jeżeli podstawą żądania jest stosowanie przemocy wobec członków rodziny (por. art. 560² k.p.c.). Mankamentem tego rozwiązania jest jednak to, że sprawy o wydanie lokali mieszkalnych przez osoby niebędące (byłymi) lokatorami podlegałyby rozpoznaniu w procesie⁸¹. Z kolei jego zaletą byłoby zażegnanie kontrowersji, które powstają na tle art. 15 ust. 1 u.o.p.l. odnośnie do charakteru współuczestnictwa po stronie osób obowiązanych do opróżnienia lokalu⁸².

Zastosowanie art. 339 § 2 k.p.c. w określonych sprawach może być także ograniczane w drodze wykładni ustalanej przez orzecznictwo. Miarodajnym przykładem w tym zakresie są sprawy prowadzone przeciwko konsumentom. Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej w wyroku z dnia 4 czerwca 2020 r.⁸³ stwierdził bowiem, że art. 7 ust. 1 dyrektywy Rady 93/13/EWG z dnia 5 kwietnia 1993 r. w sprawie nieuczciwych warunków w umowach konsumenckich (Dz. Urz. UE L 95 z 21.04.1993, s. 29) należy interpretować w ten sposób, że – w sytuacji gdy sąd orzeka w drodze wyroku zaocznego w związku z niestawiennictwem konsumenta na rozprawie, na którą został wezwany – stoi na przeszkodzie takiej wykładni przepisu krajowego, która uniemożliwia sądowi rozpoznającemu powództwo wniesione przez przedsiębiorcę przeciwko temu konsumentowi, wchodzące w zakres stosowania tej dyrektywy, przeprowadzenie środków dowodowych niezbędnych do dokonania z urzędu oceny nieuczciwego charakteru warunków umownych, na których przedsiębiorca oparł swe roszczenie, w wypadku gdy sąd ten poweźmie wątpliwości co do nieuczciwości tych warunków w rozumieniu omawianej dyrektywy. Wyrok ten został wydany na skutek pytania prejudycjalnego skierowanego przez sąd polski, a rozstrzygany w nim problem dotyczył bezpośrednio

praw lokatorów, mieszkaniowym zasobie gminy i o zmianie Kodeksu cywilnego (tekst jedn.: Dz. U. z 2022 r., poz. 172; dalej: u.o.p.l.).

⁸⁰ M. Wałasik, K. Markiewicz, *Założenia...*, s. 106.

⁸¹ Co uniemożliwiłoby kumulację żądań w przypadku zróżnicowanego statusu osób, w których posiadaniu znajduje się ten sam lokal (art. 191 § 1 k.p.c.). Dotyczyłoby to przykładowo żądania skierowanego przeciwko byłemu właścicielowi lokalu, który nie jest lokatorem w rozumieniu art. 2 ust. 1 pkt 1 u.o.p.l., oraz przeciwko jego małżonkowi korzystającemu z takiego statusu (por. wyrok SN z dnia 21 marca 2006 r., V CSK 185/05, OSNC 2006, nr 12, poz. 208).

⁸² Por. A. Nadobnik, *Charakter współuczestnictwa po stronie pozwanej w sprawie o opróżnienie lokalu mieszkalnego*, „Polski Proces Cywilny” 2016, nr 4, s. 707 i nn.; uchwała SN z dnia 8 grudnia 2017 r., III CZP 79/17, OSNC 2018, nr 9, poz. 88.

⁸³ Wyrok TS z dnia 4 czerwca 2020 r., C-495/19, Kancelaria Medius SA przeciwko RN, ECLI:EU:C:2020:431.

zasad stosowania art. 339 § 2 k.p.c. (obecnie także w zw. z art. 340 § 1 k.p.c.). Wyrażone w tej mierze stanowisko może być brane pod uwagę w dyskusji nad umiejscowieniem spraw przeciwko konsumentom w systemie postępowania cywilnego⁸⁴. Znamienne jest jednak, że według ustalonej linii orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości wynikający z zasady skuteczności prawa europejskiego obowiązek badania z urzędu umowy zawartej przez konsumenta pod kątem niedozwolonych postanowień nie może oznaczać całkowitego zastąpienia absolutnej bierności konsumenta. Wobec tego nie jest sprzeczne z tą zasadą, że konsument może uzyskać ochronę prawną dopiero wtedy, gdy zostanie zainicjowane postępowanie przed sądem krajowym⁸⁵.

7. Prospołeczny profil postępowania nieprocesowego

Kryteria, które decydują o różnicowaniu trybu rozpoznawania spraw na procesowy i nieprocesowy, mają względny charakter i przez to mogą być relatywizowane w zależności od przyjętego punktu odniesienia. Tezę tę potwierdzają doświadczenia historyczne i obowiązujące rozwiązania normatywne, a także praktyka stosowania przez orzecznictwo przepisów określających przedmiotowy zakres procesu i postępowania nieprocesowego⁸⁶. Mimo tego nauka nie powinna rezygnować z prób systemowego wyjaśnienia przyczyn istnienia dwóch alternatywnych trybów rozstrzygnięcia spraw cywilnych⁸⁷. W przeciwnym razie należałoby poprzestać na stwierdzeniu, że postępowanie nieprocesowe w zależności od uznania prawodawcy może obejmować jakikolwiek eklektyczny i przypadkowy zbiór spraw cywilnych. Stanowi to zaprzeczenie zasad poznania naukowego w obszarze prawoznawstwa, w tym procesualistyki cywilnej, która nie może uchylać się od konstruktywnej krytyki działań legislacyjnych⁸⁸. Poza tym takie podejście jest nie do pogodzenia z samą ideą prawa, które w przyjętym paradygmacie powinno w sposób racjonalny i uporządkowany regulować życie społeczne.

W tej sytuacji za nadal aktualną należy uznać potrzebę ustalenia ogólnej podstawy uzasadniającej wyodrębnienie dwóch ścieżek rozpoznawania spraw w postępowaniu cywilnym. Za taką podstawę można przyjąć sposób określenia głównej funkcji sądu

⁸⁴ Por. M. Rejdak, *O potrzebie istnienia odrębnej regulacji procesowej dotyczącej dochodzenia roszczeń konsumenckich (uwagi na tle wyroku z dnia 14 czerwca 2012 r. Trybunału Sprawiedliwości w sprawie C-618/10 Banco Español de Crédito SA v. Joaquín Calderón Camín)* [w:] *Postępowanie rozpoznawcze...*, s. 699. Według projektu z dnia 27 września 2022 r. ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (druk nr 2650 IX kadencji) planowane jest wprowadzenie postępowania odrębnego w sprawach z udziałem konsumentów (projektowane art. 458¹⁴–458¹⁶ k.p.c.).

⁸⁵ Por. np. wyroki TS z dnia 10 września 2014 r., C-34/13, Monika Kušionová przeciwko SMART Capital, a.s., EU:C:2014:2189, pkt 56; z dnia 1 października 2015 r., C-32/14, ERSTE Bank Hungary Zrt przeciwko Attila Sugár, ECLI:EU:C:2015:637, pkt 62 i 63.

⁸⁶ Por. wyżej punkt 3.

⁸⁷ K. Stefko, *Główne zasady polskiej procedury cywilnej*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1919, R. 44, s. 15.

⁸⁸ Por. R. Stürner, *Rola myśli dogmatycznej w prawie procesowym cywilnym*, tłum. A. Żebrowska, „Polski Proces Cywilny” 2017, nr 3, s. 302.

w procesie i w postępowaniu nieprocesowym. Propozycja ta stanowi próbę powrotu do postrzegania postępowania nieprocesowego jako trybu poszukiwania ochrony prawnej, który w porównaniu z procesem ma charakter bardziej paternalistyczny i jest zorientowany także prospołecznie. Postawienie w ten sposób stosunku procesu do postępowania nieprocesowego nie jest niczym nowym, ponieważ tego rodzaju klasyczna myśl jest od dawna prezentowana w piśmiennictwie⁸⁹, w którym także zakres aktywności sądu bywał wskazywany jako główna cecha różnicująca oba te tryby postępowania⁹⁰. Waga tego czynnika nie była istotna w okresie, w którym obowiązujące regulacje w sposób jednolity określały stanowisko sądu w postępowaniu cywilnym bez względu na procesowy albo nieprocesowy tryb rozpoznania sprawy⁹¹. Stan ten mógł wówczas stanowić odpowiedni grunt dla postulatu całkowitego wtopienia postępowania nieprocesowego w proces cywilny⁹². Po przełomie ustrojowym, który nastąpił w 1989 r., sytuacja ta stopniowo ulegała zmianie. Ostatecznie w obecnym stanie prawnym pozycja sądu w procesie cywilnym może być określana jako co do zasady pasywna, ponieważ działania sądu z urzędu mają wyłącznie charakter subsydiarny i są dopuszczalne jedynie w zakresie odrębnie przewidzianym przez ustawę. Na tym tle funkcja sądu w postępowaniu nieprocesowym ponownie może być profilowana jako bardziej paternalistyczna w odróżnieniu od procesu, który współcześnie pod względem konstrukcji i rządzących nim zasad odzyskał bardziej indywidualistyczną formę. Zakres zadań sądu może wobec tego znowu wyznaczać orientacyjną oś podziału na proces i postępowanie nieprocesowe⁹³. Ujęcie to pozwala na traktowanie tego postępowania jako środka bardziej etatystycznego oddziaływania prawa, polegającego w tym wypadku na zwiększeniu zaangażowania sądu w rozstrzygnięcie sprawy nieprocesowej.

Takie ukształtowanie pozycji sądu w postępowaniu nieprocesowym nie może odbywać się w sposób spontaniczny, lecz wymaga odniesienia do odpowiedniego kontekstu. Kontekst ten wyznaczają przede wszystkim regulacje z zakresu prawa materialnego⁹⁴, które normują stosunki będące źródłem spraw podlegających rozpoznaniu

⁸⁹ Por. np. K. Stefko, *Główne...*, s. 16 i nn.; J.J. Litauer, *Uwagi...*, s. 54; *idem*, *Kodeks...*, s. 8; B. Dobrzański, *Scalenie...*, s. 44; J. Krajewski, *Postępowanie nieprocesowe*, Toruń 1973, s. 4–5; K. Lubiński, *Istota...*, s. 58–62; *idem* [w:] *System...*, s. 102–104; M. Sawczuk, *O celach i funkcjach postępowania cywilnego procesowego i nieprocesowego (niespornego)* [w:] *Symbolae Vitoldo Broniewicz...*, s. 328; J. Gudowski, *O kilku...*, s. 1029–1030; P. Grzegorzczak, *Stabilność orzeczeń sądowych w sprawach cywilnych w świetle standardów konstytucyjnych i międzynarodowych* [w:] *Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego a Kodeks postępowania cywilnego*, red. T. Ereciński, K. Weitz, Warszawa 2010, s. 118–119; R. Kulski, *Cel i funkcje postępowania cywilnego* [w:] *Postępowanie rozpoznawcze...*, s. 476–477.

⁹⁰ Z. Fenichel, *Uwagi...*, s. 635 – autor ten podniósł, że bez zasady postępowania z urzędu nie ma postępowania niespornego odrębnego od spornego.

⁹¹ Zmiany wprowadzane w tym zakresie w latach 50. minionego stulecia kompleksowo scharakteryzował J. Jodłowski, *Z zagadnień polskiego procesu cywilnego*, Warszawa 1961, s. 11 i nn.

⁹² W tym kierunku J. Jodłowski, *Nowy etap...*, s. 6, 7 i 9–10; krytycznie m.in. B. Dobrzański, *Scalenie...*, s. 42 i nn.; podłoże tego sporu opisuje A. Machnikowska, *50-lecie kodeksu postępowania cywilnego z dalekiej i bliskiej perspektywy*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2015, z. 3, s. 558, 564 i 571.

⁹³ Za takim ujęciem opowiadał się K. Stefko, *Główne...*, s. 21.

⁹⁴ R. Kulski, *Cel...*, s. 471.

w postępowaniu cywilnym. Podstawowa funkcja prawa procesowego cywilnego polega bowiem na stworzeniu możliwości realizacji norm prawa materialnego⁹⁵. Teza ta współcześnie wpisuje się w pełni w koncepcję konstytucyjnej zasady prawa do sądu, która obejmuje także standard odpowiedniego przystosowania postępowania sądowego do specyfiki sprawy będącej przedmiotem rozpoznania⁹⁶. Specyfikę sprawy określają w głównej mierze normy prawa materialnego. Prawo to natomiast w różnorodny sposób oddziałuje na normowane stosunki cywilnoprawne. Obecnie w dziedzinie objętej regulacją prawa materialnego można wyodrębnić sferę pozostawiającą jednostkom szeroką swobodę działania, jak i obszar, w którym zakres autonomii woli podlega różnym ograniczeniom⁹⁷. Zróżnicowanie to nie może pozostać bez wpływu na sposób organizacji postępowania sądowego, które ma służyć urzeczywistnieniu norm prawa materialnego. Indywidualistyczny model tego postępowania jest przystosowany przede wszystkim do rozpatrywania spraw ze stosunków cywilnoprawnych, w których pozycja stron została uregulowana jako w pełni autonomiczna⁹⁸. W konsekwencji model ten wymaga określonej przebudowy pozwalającej na synchronizację postępowania sądowego ze specyfiką spraw, które nie odpowiadają tej charakterystyce. Do wykorzystania w tym celu nadaje się postępowanie nieprocesowe, które stwarza szerszą przestrzeń do uwzględniania przez sąd także optyki prospołecznej i podejmowania działań interwencyjnych w związku z rozpoznawaniem spraw cywilnych.

Od strony teoretycznej postępowanie nieprocesowe można wobec tego uznać za tryb predystynowany do rozpatrywania spraw ze stosunków, które nie w pełni podlegają wpływom autonomii woli stron lub pod tym względem wymagają wzmocnionej kontroli. Dotyczy to spraw, w których przedmiotem ochrony jest nie tylko indywidualny interes jednostek, lecz także interes ponadindywidualny (społeczny) odnoszący się do określonych wartości lub dóbr. Interes ten za każdym razem wymaga konkretyzacji i nie należy go sprowadzać jedynie do konieczności zapewnienia praworządności (urzeczywistnienia prawa przedmiotowego) w stosunkach cywilnoprawnych⁹⁹. Poza indywidualistycznie pojmowany zasięg tych stosunków wykraczają przede wszystkim gwarancje dotyczące realizacji praw socjalnych oraz poszanowania interesów osób trzecich, które nie biorą albo nie mogą brać udziału w postępowaniu sądowym, a także ogólny wzgląd na bezpieczeństwo i pewność (zaufanie) obrotu¹⁰⁰.

⁹⁵ J. Jodłowski, *O potrzebie i kierunkach badań integracyjnych w dziedzinie prawa cywilnego materialnego i procesowego*, „Państwo i Prawo” 1973, z. 2, s. 8 i 10.

⁹⁶ Por. wyżej punkt 2.

⁹⁷ M. Safjan [w:] *System prawa prywatnego*, t. 1: *Prawo cywilne – część ogólna*, red. *idem*, Warszawa 2012, s. 49 i nn.

⁹⁸ Por. np. K. Lubiński, *Istota...*, s. 60; *idem* [w:] *System...*, s. 103–104; P. Grzegorzczak, *Stabilność...*, s. 118; R. Kulski, *Cel...*, s. 474–475; Z. Radwański, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2003, s. 2–3.

⁹⁹ Takie podejście przeważa w nauce; por. przegląd stanowisk, które przedstawiają: P. Grzegorzczak, *Stabilność...*, s. 119; R. Kulski, *Cel...*, s. 472 i nn.; wcześniej wyraźnie w tym kierunku K. Lutostański, *Z badań nad pierwiastkiem prywatnym i publicznym w procesie cywilnym (Uwagi nad systemem dyspozycyjno-kontradycyjnym i oficjalno-śledczym w procesie cywilnym, a zwłaszcza w zakresie prowadzenia dowodów)*, Warszawa 1907, s. 35–41 i 91–92.

¹⁰⁰ Kategoria ta może być podnoszona do rangi samodzielnej zasady prawa cywilnego; M. Safjan [w:] *System...*, s. 344 i nn.

8. Zakres postępowania nieprocesowego w modelu teoretycznym

Przyjęcie założenia, że postępowanie nieprocesowe powinno zostać ukształtowane jako bardziej paternalistyczny i prospołecznie zorientowany tryb udzielania ochrony prawnej, prowadzi do pewnej korekty wniosków co do przedmiotowego zakresu tego postępowania, które można wysunąć na podstawie analizy obecnego stanu unormowań¹⁰¹. Wśród spraw wytypowanych do przekazania na drogę postępowania nieprocesowego znajdują się sprawy ze stosunków prawnych, które nie są autonomicznie kształtowane przez jednostki lub podlegają w tym zakresie istotnym ograniczeniom. W grupie tej można wymienić sprawy o uznanie za niegodnego dziedziczenia, o ustalenie zmiany płci oraz sprawy z zakresu ubezpieczeń społecznych¹⁰². Do tej kategorii zaliczają się także niektóre sprawy ze stosunków prawnorodzinnych, w tym sprawy o rozwód albo separację oraz o unieważnienie małżeństwa albo o ustalenie istnienia lub nieistnienia małżeństwa, a także sprawy dotyczące pochodzenia dziecka, nie wyłączając spraw o rozwiązanie przysposobienia. Natomiast w sprawach o ustanowienie rozdzielności majątkowej, mimo że ustrój majątkowy pozostaje co do zasady w dyspozycji małżonków¹⁰³, zachodzi z kolei potrzeba uwzględnienia interesu osób trzecich, w tym w szczególności zbadania, czy uzyskanie orzeczenia sądowego nie zmierza do pokrzywdzenia wierzycieli¹⁰⁴.

Pod tym względem szczególnego podejścia wymagają także sprawy o alimenty. Wprawdzie twierdzenia o fikcyjności procesu alimentacyjnego nie można uzasadniać tym tylko, że zaspokojenie roszczeń alimentacyjnych może nastąpić w zbiegu z innym roszczeniem¹⁰⁵, niemniej jednak sąd powinien czuwać, aby przez zapewnienie sobie oczywiście nadmiernego świadczenia uprawniony nie uzyskał uprzywilejowania, które może prowadzić do pokrzywdzenia innych wierzycieli obowiązanego z uwagi na pierwszeństwo zaspokojenia należności alimentacyjnych w postępowaniu egzekucyjnym (art. 1025 § 1 pkt 1 k.p.c.). Takie zachowanie nie może korzystać z ochrony prawnej¹⁰⁶, a ustalenie okoliczności, które mogą o tym świadczyć, powinno następować niezależnie od twierdzeń stron. Poza tym reżim spraw o alimenty charakteryzuje się szczególnymi rozwiązaniami¹⁰⁷, które znamionują paternalistyczne podejście prawodawcy do zasad udzielania ochrony prawnej. Do tych rozwiązań należy zaliczyć moż-

¹⁰¹ Por. wyżej punkt 6.

¹⁰² W sprawach tych z mocy art. 477¹² k.p.c. nie jest dopuszczalne zawarcie ugody sądowej. Dalszym przedmiotem ochrony w tych sprawach jest także stabilność finansów systemu ubezpieczeń społecznych.

¹⁰³ Por. art. 47 k.r.o., zgodnie z którym małżonkowie mogą przez umowę zawartą w formie aktu notarialnego wspólność ustawową rozszerzyć lub ograniczyć albo ustanowić rozdzielność majątkową lub rozdzielność majątkową z wyrównaniem dorobków.

¹⁰⁴ Por. np. wyroki SN z dnia 17 września 1993 r., II CRN 95/93, LEX nr 110583; z dnia 24 maja 1994 r., I CRN 50/94, OSNC 1994, nr 12, poz. 246; z dnia 12 października 1995 r., I CRN 161/95, niepubl.

¹⁰⁵ Por. wyrok SN z dnia 10 maja 1966 r., III CR 82/66, LEX nr 5983.

¹⁰⁶ Por. wyrok SN z dnia 30 października 1972 r., III CRN 255/72, LEX nr 7174.

¹⁰⁷ O genezie niektórych z nich por. M. Waligórski, *Dochodzenie alimentów w procesie*, „Państwo i Prawo” 1951, z. 8–9, s. 337 i nn.

liwość wytoczenia powództwa przed sąd miejsca zamieszkania osoby uprawnionej (art. 32 k.p.c.), obowiązek prowadzenia dochodzeń w celu ustalenia miejsca zamieszkania lub pobytu obowiązanego (art. 144 § 1 k.p.c.), możliwość zmiany powództwa w formie ustnej (art. 193 § 2¹ k.p.c.), natychmiastową wykonalność wyroków z urzędu (art. 333 § 1 pkt 1 k.p.c.) oraz obowiązek utworzenia i wydania z urzędu tytułu wykonawczego wierzycielowi (art. 1082 k.p.c.). Całokształt tych unormowań świadczy o tym, że w sprawach dotyczących alimentów ze względu na ich społeczny aspekt oczekiwany jest podwyższony poziom aktywizmu po stronie sądu¹⁰⁸, co może przemawiać za przeniesieniem tych spraw na drogę postępowania nieprocesowego.

W podobny sposób mogą być również oceniane sprawy z udziałem konsumentów. Wyodrębnienie obrotu konsumenckiego ma podstawę w odmiennym sposobie reglamentacji stosunków prawnych, który dopuszcza ingerencje w sferę autonomii woli w celu zrównoważenia pozycji kontrahentów i ochrony konsumenta jako strony słabszej¹⁰⁹. Obowiązek ochrony konsumenta przed nieuczciwymi praktykami rynkowymi ma rangę konstytucyjną (por. art. 76 Konstytucji), a jego realizacja służy także zapewnieniu skuteczności prawa europejskiego. Usprawiedliwia to działanie sądu z urzędu w zakresie kontroli niedozwolonych postanowień umownych, w tym gromadzenie w tym celu materiału faktycznego oraz dowodowego niezależnie od wniosków stron¹¹⁰. Ze względu na to postępowanie w sprawach z udziałem konsumentów może być postrzegane jako zawierające elementy paternalistycznego podejścia do ochrony prawnej jednostki. Paternalizm ten służy zarazem osiągnięciu społecznych celów w zakresie zapewnienia uczciwości praktyk stosowanych w obrocie prawnym, a także podniesieniu poziomu i jakości życia jednostek¹¹¹. Zasada pomocniczości państwa jest również źródłem regulacji, które przewidują aktywizm sądu w sferze badania podstaw do obejmowania (byłych) lokatorów nakazem wydania (opróżnienia) zajmowanego przez nich lokalu mieszkalnego, a także do rozstrzygania o ich prawie do zawarcia umowy najmu socjalnego lokalu (art. 14 u.o.p.l.). Stanowi to jedną z form prowadzenia polityki socjalnej sprzyjającej zaspokojeniu potrzeb mieszkaniowych, w tym realizacji obowiązku przeciwdziałania bezdomności, do czego obliguje władze publiczne

¹⁰⁸ *Ibidem*, s. 349–350.

¹⁰⁹ M. Safjan [w:] *System...*, s. 51.

¹¹⁰ Bliżej zob. K. Gajda-Roszczyńska, *Sprawy o ochronę indywidualnych interesów konsumentów w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2012, s. 331–332; wyroki TS: z dnia 9 listopada 2010 r., C-137/08, VB Pénzügyi Lízing Zrt. przeciwko Ferencowi Schneiderowi, ECLI:EU:C:2010:659; pkt 45 i 56; z dnia 21 lutego 2013 r., C-472/11, Banif Plus Bank Zrt przeciwko Csabie Cspaiowi, Viktorii Cspai, ECLI:EU:C:2013:88, pkt 24; z dnia 7 listopada 2019 r., C-419/18 i C-483/18, Profi Credit Polska S.A. w Bielsku Białej przeciwko Bogumile Włostowskiej i innym, ECLI:EU:C:2019:930, pkt 66 i 70; z dnia 4 czerwca 2020 r., C-495/19, Kancelaria Medius SA przeciwko RN, ECLI:EU:C:2020:431, pkt 38, w którym przyjęto, że sąd krajowy, przed którym toczy się spór pomiędzy przedsiębiorcą a konsumentem, powinien mieć możliwość przeprowadzenia z urzędu niezbędnych środków dowodowych w celu ustalenia, czy warunek zawarty w spornej umowie nie ma charakteru abuzywnego. Odmiennie, wskazując na brak konieczności odwoływania się w tym zakresie do zasady inkwizycyjności, K. Weitz, *Wpływ prawa Unii Europejskiej na krajowe prawo procesowe cywilne*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2019, z. 2, s. 331–332.

¹¹¹ Por. np. wyrok TS z dnia 14 czerwca 2012 r., C-618/10, Banco Español de Crédito SA przeciwko Joaquín Calderón Camina, ECLI:EU:C:2012:349, pkt 67, wraz z dalszym orzecnictwem.

art. 75 ust. 1 Konstytucji. Osiągnięcie tego rodzaju społecznych celów wymaga ingerencji w ogólne zasady obrotu cywilnoprawnego, w tym co do wykonywania orzeczeń, poprzez wprowadzenie szczególnych rozwiązań służących ochronie praw lokatorów. Zapewnienie tej ochrony w obowiązującym stanie prawnym nie może wobec tego być uzależnione wyłącznie od woli zainteresowanych stron, co w razie ich pasywności uzasadnia podjęcie interwencyjnych działań przez sąd¹¹². Natomiast przeciwko kierowaniu spraw z udziałem konsumentów i o wydanie lokalu mieszkalnego na drogę postępowania nieprocesowego przemawia podmiotowa struktura tych spraw. Ich podstawę stanowią umowne stosunki prawne, które mają charakter dwustronny, co w razie sporu prowadzi do zajęcia przez strony przeciwstawnych stanowisk. Układ ten bardziej odpowiada konstrukcji, na której opiera się organizacja trybu rozpoznawania spraw w procesie.

Z kolei sprawy o uzgodnienie treści księgi wieczystej z rzeczywistym stanem prawnym bezpośrednio dotyczą interesu osób, na których sferę prawną oddziałuje wpis nieistniejącego prawa albo brak wpisu istniejącego prawa. Pośrednim przedmiotem ochrony w tych sprawach jest jednak także bezpieczeństwo obrotu w zakresie nieruchomości i praw rzeczowych na nieruchomościach¹¹³. Uzgodnienie treści księgi wieczystej służy bowiem także wzmocnieniu jej publicznej wiarygodności. Wartość ta pozwala na realizację systemowej funkcji ksiąg wieczystych, która polega na powszechnym dostępie do tych ksiąg i ochronie osób działających w zaufaniu do ich treści¹¹⁴. Uzgodnienie stanu księgi wieczystej nie może wobec tego odbywać się przy uwzględnieniu wyłącznie samych wyników przeprowadzonego postępowania, bez możliwości podjęcia przez sąd interwencji w razie stwierdzenia zagrożenia dla bezpieczeństwa obrotu.

Niejednoznaczna pod tym kątem jest natomiast ocena wielopodmiotowych spraw ze stosunku spółki oraz spraw dotyczących skuteczności uchwał zbiorowych jednostek organizacyjnych. Przeciwko kierowaniu tych spraw na drogę postępowania nieprocesowego może przemawiać ich ściśle organizacyjny charakter, który wiąże się wyłącznie z funkcjonowaniem samej spółki lub innej jednostki. W sprawach tych zachodzi jednak konieczność uwzględnienia interesów wszystkich członków zrzeszenia, zwłaszcza gdy nie biorą oni udziału w sprawie, a rozstrzygnięcie odnosi się także do ich praw, uzyskując po uprawomocnieniu się rozszerzoną moc wiążącą. Nie jest natomiast pewne, czy istnieje faktyczna możliwość zapewnienia wszystkim tym osobom wpływu na toczące się postępowanie sądowe, przede wszystkim w razie wystąpienia zainteresowania

¹¹² Odmienne przed wejściem w życie art. 14 u.o.p.l. Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 19 maja 2000 r. (III CZP 4/00, OSNC 2000, nr 11, poz. 195), w której stwierdzono, że badanie w procesie o eksmisję materialnoprawnych przesłanek uprawnienia byłego najemcy do lokalu socjalnego, według zasady kontradyktoryjności, nie uzasadnia zarzutu, że takie działanie sądu jest niewystarczające z punktu widzenia, wynikającego z Konstytucji, obowiązku przeciwdziałania bezdomności i wymaga inicjatywy dowodowej sądu opartej na zasadzie inkwizycyjności.

¹¹³ M. Wałasik, *O właściwy...*, s. 39.

¹¹⁴ K. Stefko, *Główne...*, s. 18. Por. obecnie art. 2–6 ustawy z dnia 6 lipca 1982 r. o księgach wieczystych i hipotece (tekst jedn.: Dz. U. z 2019 r., poz. 2204).

w skali masowej¹¹⁵. Odpowiedzią na takie zjawiska mogą być także nowe rozwiązania procesowe gwarantujące zbiorową ochronę osobom, których interesy zostaną w jakiś sposób skategoryzowane¹¹⁶.

9. Ideologia i polityka prawa a profil i zakres postępowania nieprocesowego

Rozstrzygnięcie kontrowersji dotyczących profilu i związanego z tym zakresu postępowania nieprocesowego nie jest możliwe w paradygmacie naukowym. Metody teoretyczne pozwalają jedynie na opis poszczególnych instytucji postępowania cywilnego i badanie ich faktycznej roli w systemie ochrony prawnej w sprawach cywilnych. Na tej podstawie można również stwierdzić, czy rola ta jest zgodna z określonym (rzeczywistym albo deklarowanym) modelem tego systemu. Natomiast każda próba oceny stanu normatywnego wymaga przeprowadzenia operacji wartościowania i odwołania się do pewnych założeń aksjologicznych, a także przyjęcia w tej mierze określonego systemu preferencji. Procesualistyka cywilna tradycyjnie nie uchyla się od tego rodzaju rozważań. Obecnie są one przede wszystkim pochodną zjawiska europeizacji postępowania cywilnego¹¹⁷ oraz jego konstytucjonalizacji¹¹⁸, które stwarza konieczność konfrontowania regulacji procesowych ze standardem wyznaczanym przez zasadę prawa do sądu. Takie podejście otwiera jednak drogę do nierozstrzygalnych w kategoriach naukowych (prawdy i fałszu) sporów o wartości. Tą samą charakterystyką może także wyróżnić się debata dotycząca profilowania postępowania nieprocesowego i jego zakresu. Ustalenie tego profilu jako bardziej paternalistycznego i prospołecznego w porównaniu z procesem musi być poprzedzone dokonaniem wyboru wiodących wartości, których realizacji powinno służyć postępowanie nieprocesowe¹¹⁹. Wybór ten odbywa się przy uwzględnieniu określonego systemu preferencji, wobec czego nie jest czynnością z zakresu czystego poznania naukowego. W związku z tym istotny wpływ na stanowiska formułowane w tej mierze ma czynnik o charakterze ideologicznym¹²⁰ (światopoglądowym). Legitymizacja tych stanowisk jest w tej sytuacji możliwa jedynie poprzez odesłanie do zespołu określonych sądów i ocen uznających wyższość pewnych wartości nad innymi, co zakłada konieczność odpowiedniego ich wyważenia.

¹¹⁵ M. Walasik, K. Markiewicz, *Założenia...*, s. 107–108.

¹¹⁶ Rozwiązania te mogą przykładowo zmierzać w kierunku ustawowego zastępstwa w postępowaniu sądowym poszczególnych grup interesu.

¹¹⁷ Bliżej zob. K. Weitz, *Wpływ...*, s. 297 i nn.

¹¹⁸ P. Grzegorzcyk, *O konstytucjonalizacji prawa procesowego cywilnego*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2012, z. 2, s. 293 i nn.; *Konstytucjonalizacja postępowania cywilnego*, red. Ł. Błaszczak, Wrocław 2015.

¹¹⁹ Różne konkurujące w tym zakresie wartości są od lat katalogowane w nauce, por. np. K. Lutostański, *Z badań...*, *passim*; E. Waśkowski, *Podręcznik procesu cywilnego*, Wilno 1932, s. 83–89.

¹²⁰ Por. R. Kulski, *Cel...*, s. 472.

Procesualistyka cywilna w ostatnich latach nie podejmuje w sposób bezpośredni zagadnień natury ideologicznej, zachowując w tym zakresie dystans i neutralność¹²¹. Podobnie zmiany legislacyjne nie zawierają zazwyczaj żadnych deklaracji ideologicznych, a ich uzasadnienie koncentruje się na podkreśleniu celu nowelizacji, którym przeważnie jest zwiększenie sprawności lub efektywności postępowania cywilnego. Pewne symptomy zaangażowania ideologicznego przy określaniu profilu postępowania cywilnego można natomiast zaobserwować w orzecznictwie. Probierzem stopnia etatywizacji tego postępowania są przede wszystkim poglądy dotyczące dopuszczalności prowadzenia przez sąd dowodu z urzędu. Ostatnią dekadę minionego wieku można zaliczyć do okresu liberalistycznego podejścia do zadań postępowania cywilnego, czego wyrazem było stanowisko minimalizujące obowiązki sądu w gromadzeniu materiału dowodowego z urzędu i ograniczające taką inicjatywę wyłącznie do wyjątkowych sytuacji¹²². Od początku tego stulecia można natomiast zauważyć stopniowe odchodzenie od tego paradygmatu ze względu na bardziej paternalistyczną i społeczną wizję funkcjonowania systemu ochrony prawnej w sprawach cywilnych, wyrażającą się w możliwości realizowania przez państwo i sąd także pomocniczej roli względem jednostki¹²³. Proces ustalania znaczenia normatywnego obowiązujących w tej mierze regulacji nadal ewoluuje i obecnie nie można przyjąć, aby został definitywnie zakończony¹²⁴.

W istocie jednak określenie ideologicznych podstaw postępowania cywilnego jest zagadnieniem z zakresu polityki prawa, które najpierw powinno zostać rozstrzygnięte w procesie stanowienia norm prawnych. To do prawodawcy należy zdefiniowanie podstawowych wartości, które leżą u podstaw systemu prawnego, oraz określenie ich wagi i hierarchii. Decyzja podejmowana w tym przedmiocie ma charakter polityczny i jest jednym z elementów procesu racjonalnego tworzenia prawa¹²⁵. Nie inaczej jest w przypadku postępowania cywilnego, którego profil także powinien być uzależniony od tego, jakie wartości są w określonym momencie dziejowym uważane w państwie za preferowane¹²⁶. W braku jasnego określenia systemu wartości przez prawodawcę ciężar rekonstrukcji ideologicznych podstaw postępowania cywilnego przenosi się na

¹²¹ Wstrzemięźliwość ta może być następstwem przesylenia ideologicznego niektórych wypowiedzi z zakresu postępowania cywilnego, które były publikowane przed 1989 r.

¹²² Podsumowanie orzecznictwa z tego okresu zawiera uchwała SN z dnia 19 maja 2000 r. (III CZP 4/00), w której stwierdzono, że sąd powinien korzystać z przysługującej mu inicjatywy dowodowej w razie rażącej nieporadności strony działającej bez adwokata lub radcy prawnego, a także gdy zachodzi podejrzenie działania w celu obejścia prawa lub prowadzenia przez strony procesu fikcyjnego.

¹²³ Referując stan orzecznictwa w tym zakresie, Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 11 grudnia 2014 r. (IV CA 1/14, OSNC 2015, nr 12, poz. 149) wskazał, że przeciw ograniczeniom stosowania art. 232 zdanie drugie k.p.c. przemawia nie tylko wykładnia językowa tego przepisu, ale także przesłanki ustrojowe oraz racje aksjologiczne, a konieczności skorzystania z tego uprawnienia należy upatrywać w sytuacjach, w których może dojść do naruszenia elementarnych zasad, jakimi kieruje się sąd przy wymierzaniu sprawiedliwości, w szczególności gdy dochodzone roszczenie jest słuszne co do zasady.

¹²⁴ T. Wiśniewski, *Kolizyjność zasad procesu cywilnego* [w:] *Sine ira et studio...*, s. 696.

¹²⁵ Por. S. Wronkowska, *Problemy racjonalnego tworzenia prawa*, Poznań 1982, s. 152; J. Wróblewski, *Teoria racjonalnego tworzenia prawa*, Wrocław 1985, s. 113 i 228.

¹²⁶ P. Grzegorzczak, *Stabilność...*, s. 118; R. Kulski, *Cel...*, s. 478.

proces stosowania prawa i jego wykładni. W takiej sytuacji powstaje ryzyko przekraczania granic swobody jurysdykcyjnej przez sądy i powstawania niełatwych do przewyciężenia rozbieżności w orzecznictwie, co stanowi zagrożenie dla bezpieczeństwa prawnego jednostek. W związku z niezdecydowaniem po stronie prawodawcy także procesualistyka cywilna powinna zajmować się zadaniem opracowania i uporządkowania materiałów pozwalających na optymalizację założeń ideologicznych postępowania cywilnego, w tym uzasadniających wyodrębnienie nieprocesowego trybu rozpoznawania spraw cywilnych. Stanowisko doktryny jest bowiem również uznawane za pomocnicze źródło wspierające w tej mierze proces tworzenia prawa¹²⁷. Do tej jednak pory prawodawca w działaniach legislacyjnych na obszarze postępowania nieprocesowego powstrzymywał się od systemowych reform i zmian, mimo że potrzeba ich przeprowadzenia jest eksponowana w piśmiennictwie. Nie wiadomo, jakie są przyczyny tego stanu rzeczy. Można co najwyżej spekulować, że prawodawca nie podziela opinii formułowanych w tym przedmiocie albo jedynie nie ma świadomości ich istnienia. Potwierdza to, że prawo procesowe cywilne jest obecnie tworzone raczej w oderwaniu od dorobku nauki albo bez jego znajomości¹²⁸.

Bez zdefiniowania podstaw aksjologicznych postępowania nieprocesowego nie jest możliwe prowadzenie rzeczowego dyskursu o profilu i zakresie tego postępowania. Osobnym pytaniem jest, w jakim stopniu w procesie tym należy uwzględniać ideologiczne i polityczne wybory dokonywane przez społeczeństwo. Raczej nie do pomyślenia jest sytuacja, w której kształt postępowania cywilnego mógłby całkowicie abstrahować od doktryny, według której przynajmniej oficjalnie ma być zorganizowane państwo¹²⁹. Pewnie z niestabilnością pod tym względem krajowych elit politycznych należy wiązać brak odpowiednich warunków do ustabilizowania się spójnych założeń aksjologicznych systemu ochrony prawnej w sprawach cywilnych. Stanowi to nie tylko hamulec racjonalnego i optymalnego sprofilowania postępowania nieprocesowego oraz określenia jego zakresu na tle procesowego trybu rozpoznania spraw, lecz równocześnie nie pozwala też na linearny rozwój kultury prawnej w dziedzinie postępowania cywilnego¹³⁰.

¹²⁷ J. Wróblewski, *Teoria...*, s. 114.

¹²⁸ K. Weitz, *Współczesne problemy kodyfikacji prawa postępowania cywilnego*, „Forum Prawnicze” 2020, nr 3, s. 40.

¹²⁹ A. Pastuszka, *Indywidualistyczne i społeczne pojmowanie orzecznictwa cywilnego*, „Głos Sądownictwa” 1933, nr 6, s. 338.

¹³⁰ Rozwój ten został także załamany przez deformacyjne zmiany, którym w ostatnich latach poddawana jest ta gałąź prawa; szerzej zob. K. Weitz, *Współczesne...*, s. 34; J. Gudowski [w:] *Kodeks postępowania cywilnego A.D. 2022. Esej o postmodernizmie, obskurantyzmie prawnym i niekompetencji* [w:] *Non omne quod licet honestum est. Studia z prawa cywilnego i handlowego w 50-lecie pracy naukowej Profesora Wojciecha Jana Katnera*, red. S. Byczko, A. Kappes, U. Promińska, Łódź–Warszawa 2022, s. 242 i nn.

Literatura

- Brodniewicz P., Walasik M., *Usprawnienie postępowań w sprawach działowych*, „Iustitia” 2010, nr 2.
- Cieślak S., *Powiązania wewnątrzsystemowe w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2013.
- Demendecki T., *O potrzebie zachowania trybu postępowania nieprocesowego dla rozpoznawania spraw cywilnych we współczesnym polskim postępowaniu cywilnym. Przyczynek do dyskusji*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji. Administracja” 2012, nr 1.
- Dobrzański B. [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, red. Z. Resich, W. Siedlecki, Warszawa 1969.
- Dobrzański B., *Scalenie postępowania spornego z niespornym w projekcie kodeksu postępowania cywilnego*, „Państwo i Prawo” 1960, z. 3.
- Dziczek R., *Spółdzielnie mieszkaniowe. Komentarz*, Warszawa 2018.
- Ereciński T., *O uwarunkowaniach, potrzebie oraz zakresie nowego kodeksu postępowania cywilnego*, „Polski Proces Cywilny” 2010, nr 1.
- Ereciński T., *Postępowania odrębne de lege lata i de lege ferenda* [w:] *Ewolucja postępowania cywilnego wobec przemian politycznych, społecznych i gospodarczych*, red. H. Dolecki, K. Flaga-Gieruszyńska, Warszawa 2009.
- Fenichel Z., *Uwagi o projekcie księgi pierwszej kodeksu postępowania niespornego*, „Polski Proces Cywilny” 1936, nr 20–21.
- Gajda-Roszczyńska K., *Sprawy o ochronę indywidualnych interesów konsumentów w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2012.
- Gapska E., Studzińska J., *Postępowanie nieprocesowe*, Warszawa 2020.
- Gudowski J., *Kodeks postępowania cywilnego A.D. 2022. Esej o postmodernizmie, obskurantyzmie prawnym i niekompetencji* [w:] *Non omne quod licet honestum est. Studia z prawa cywilnego i handlowego w 50-lecie pracy naukowej Profesora Wojciecha Jana Katnera*, red. S. Byczko, A. Kappes, U. Promińska, Łódź–Warszawa 2022.
- Gudowski J. [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 4, red. T. Ereciński, Warszawa 2016.
- Gudowski J., *O kilku naczelnych zasadach procesu cywilnego – wczoraj, dziś, jutro* [w:] *Prawo prywatne czasu przemian. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Stanisławowi Sołtyśsińskiemu*, red. A. Nowicka, Poznań 2005.
- Gudowski J., *Towarzystwo sporu – przypadek współuczestnictwa specjalnego w sprawie o uzgodnienie treści księgi wieczystej z rzeczywistym stanem prawnym*, „Studia Iuridica” 2018, nr 75.
- Grzegorzczak P., *O konstytucjonalizacji prawa procesowego cywilnego*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2012, z. 2.
- Grzegorzczak P., *Stabilność orzeczeń sądowych w sprawach cywilnych w świetle standardów konstytucyjnych i międzynarodowych* [w:] *Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego a Kodeks postępowania cywilnego*, red. T. Ereciński, K. Weitz, Warszawa 2010.
- Grzesiowski K., *Praktyczne problemy uchylecia art. 49 ustawy z 15.12.2000 r. o spółdzielniach mieszkaniowych*, cz. 1, „Monitor Prawniczy” 2005, nr 6.
- Haak H., *Postępowanie wykonawcze w sprawach opiekuńczych – zagadnienia wybrane* [w:] *Proces cywilny. Nauka – Kodyfikacja – Praktyka. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Feliksowi Zedlerowi*, red. P. Grzegorzczak, K. Knoppek, M. Walasik, Warszawa 2012.
- Ignatowicz J., *Glosa do uchwały SN z dnia 22 września 1995 r., III CZP 118/95*, „Orzecznictwo Sądów Polskich” 1996, nr 4, poz. 78.
- Jagiela J., *Tymczasowa ochrona prawna w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2007.

- Jakubecki A., *Naczelne zasady postępowania cywilnego w świetle nowelizacji kodeksu postępowania cywilnego* [w:] *Czterdziestolecie kodeksu postępowania cywilnego*, red. I. Ratusińska, Kraków 2006.
- Jodłowski J., *Nowy etap przebudowy polskiego procesu cywilnego*, Warszawa 1953.
- Jodłowski J., *O potrzebie i kierunkach badań integracyjnych w dziedzinie prawa cywilnego materialnego i procesowego*, „Państwo i Prawo” 1973, z. 2.
- Klimas M., *Postępowanie sądowe w sprawach z zakresu ubezpieczeń społecznych*, Warszawa 2013.
- Kodeks postępowania niespornego. Część ogólna. Postępowanie o ubezwłasnowolnienie, o uznanie za zmarłego, o stwierdzenie zgonu*, Zabrze 1946.
- Konstytucjonalizacja postępowania cywilnego*, red. Ł. Błaszczak, Wrocław 2015.
- Korzan K., *Postępowanie nieprocesowe*, Warszawa 2004.
- Korzan K., *Teoretyczne podstawy wyodrębnienia postępowania nieprocesowego z sądowego postępowania cywilnego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo” 1990, nr 170.
- Krajewski J., *Postępowanie nieprocesowe*, Toruń 1973.
- Królikowska K. [w:] *Ustawa o spółdzielniach mieszkaniowych. Komentarz*, red. K. Osajda, B. Lanczoroński, Warszawa 2022.
- Kulski R., *Cel i funkcje postępowania cywilnego* [w:] *Postępowanie rozpoznawcze w przyszłym Kodeksie postępowania cywilnego*, red. K. Markiewicz, A. Torbus, Warszawa 2014.
- Lapierre J., *Prawo sądu do instruowania procesu z urzędu według kodeksu postępowania cywilnego na tle porównawczym* [w:] *Symbolae Vitoldo Broniewicz dedicatae*, red. A. Marciniak, Łódź 1998.
- Laskowska-Hulisz A. [w:] *System prawa procesowego cywilnego. Postępowanie nieprocesowe*, t. 4, cz. 1, vol. 2, red. T. Ereciński, K. Lubiński, Warszawa 2021.
- Litauer J.J., *Kodeks postępowania niespornego*, Łódź 1946.
- Litauer J.J., *Uwagi z powodu wprowadzenia księgi I-ej Kodeksu postępowania niespornego*, „Państwo i Prawo” 1946, z. 1.
- Lubiński K., *Istota i charakter prawny działalności sądu w postępowaniu nieprocesowym*, Toruń 1986.
- Lubiński K., *Postępowanie o ubezwłasnowolnienie*, Warszawa 1979.
- Lubiński K. [w:] *System prawa procesowego cywilnego. Postępowanie nieprocesowe*, t. 4, cz. 1, vol. 1, red. T. Ereciński, K. Lubiński, Warszawa 2021.
- Lubiński K., *Teoretyczne a legislacyjne podstawy przekazywania spraw do procesu i postępowania nieprocesowego w nowym Kodeksie postępowania cywilnego* [w:] *Kodeks postępowania cywilnego z perspektywy pięćdziesięciolecia jego obowiązywania. Doświadczenia i perspektywy*, red. E. Marszałkowska-Krześ, I. Gil, Ł. Błaszczak, Sopot 2016.
- Lutostański K., *Z badań nad pierwiastkiem prywatnym i publicznym w procesie cywilnym (Uwagi nad systemem dyspozycyjno-kontradiktoryjnym i oficjalno-śledczym w procesie cywilnym, a zwłaszcza w zakresie prowadzenia dowodów)*, Warszawa 1907.
- Machnikowska A., *50-lecie kodeksu postępowania cywilnego z dalekiej i bliskiej perspektywy*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2015, z. 3.
- Margoński M., *Kurator spadku*, Warszawa 2009.
- Markiewicz K., *Postępowanie w sprawach depozytowych*, Warszawa 2007.
- Markiewicz K., *Zasady orzekania w postępowaniu nieprocesowym*, Warszawa 2013.
- Miączyński A., *Ochrona praw jednostki w postępowaniu nieprocesowym*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze” 1979, z. 85.
- Michnik A., *Postępowanie o wpis do rejestru przedsiębiorców*, Warszawa 2009.

- Misztal-Konecka J., *O obowiązywaniu zasady kontryktoryjności w postępowaniu nieprocesowym: przyczynek do dyskusji*, „Zeszyty Prawnicze UKSW” 2016, nr 3.
- Mysiak P., *Postępowanie wieczystoksięgowe*, Warszawa 2010.
- Nadobnik A., *Charakter współuczestnictwa po stronie pozwanej w sprawie o opróżnienie lokalu mieszkalnego*, „Polski Proces Cywilny” 2016, nr 4.
- Pastuszka A., *Indywidualistyczne i społeczne pojmowanie orzecznictwa cywilnego*, „Głos Sądownictwa” 1933, nr 6.
- Plaskacz M., *Podstawa faktyczna wyroku zaocznego* [w:] *Honeste procedere. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Kazimierzowi Lubińskiemu*, red. A. Laskowska-Hulisz, J. May, M. Mrówczyński, Warszawa 2017.
- Pogonowski P., *Realizacja prawa do sądu w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2005.
- Radwański Z., *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2003.
- Rejda M., *O potrzebie istnienia odrębnej regulacji procesowej dotyczącej dochodzenia roszczeń konsumenckich (uwagi na tle wyroku z dnia 14 czerwca 2012 r. Trybunału Sprawiedliwości w sprawie C-618/10 Banco Español de Crédito SA v. Joaquín Calderón Camín)* [w:] *Postępowanie rozpoznawcze w przyszłym Kodeksie postępowania cywilnego*, red. K. Markiewicz, A. Torbus, Warszawa 2014.
- Rylski P. [w:] *Dowody w postępowaniu cywilnym*, red. Ł. Błaszczak, K. Markiewicz, E. Rudkowska-Ząbczyk, Warszawa 2010.
- Rylski P., *Uczestnik postępowania nieprocesowego – zagadnienia konstrukcyjne*, Warszawa 2017.
- Rylski P., *Udział osób trzecich w procesie cywilnym – perspektywa kodyfikacyjna* [w:] *Postępowanie rozpoznawcze w przyszłym Kodeksie postępowania cywilnego*, red. K. Markiewicz, A. Torbus, Warszawa 2014.
- Rylski P., *Współuczestnictwo procesowe współwłaścicieli w sprawach o uzgodnienie treści księgi wieczystej z rzeczywistym stanem prawnym (art. 10 u.k.w.h.)*, „Studia Iuridica” 2018, nr 75.
- Safjan M. [w:] *System prawa prywatnego, t. 1: Prawo cywilne – część ogólna*, red. idem, Warszawa 2012.
- Sawczuk M., *O celach i funkcjach postępowania cywilnego procesowego i nieprocesowego (niespornego)* [w:] *Symbolae Vitoldo Broniewicz dedicatae*, red. A. Marciniak, Łódź 1998.
- Siedlecki W., Świeboda Z., *Postępowanie nieprocesowe*, Warszawa 2001.
- Stefanicki R., *Zaniechanie a pominięcie ustawodawcze. Spór o granice kognicji Trybunału Konstytucyjnego*, „Przegląd Sądowy” 2017, nr 1.
- Stefko K., *Główne zasady polskiej procedury cywilnej*, „Przegląd Prawa i Administracji” 1919, R. 44.
- Stempniak A., *Postępowanie w przedmiocie przyjęcia lub odrzucenia spadku*, „Polski Proces Cywilny” 2011, nr 3.
- Stürner R., *Rola myśli dogmatycznej w prawie procesowym cywilnym*, tłum. A. Żebrowska, „Polski Proces Cywilny” 2017, nr 3.
- Świdarska A., *Zasada kontryktoryjności w postępowaniu nieprocesowym*, „Prawo, Administracja, Zarządzanie” 1992, nr 2.
- Turek J., *Czynności w postępowaniu nieprocesowym*, Warszawa 2013.
- Uliasz M., *Kontryktoryjne czy inkwizycyjne postępowanie w sprawach o podział majątku wspólnego?*, „Przegląd Sądowy” 2010, nr 6.
- Uliasz M., *Postępowanie w sprawach o zabezpieczenie spadku, spis inwentarza i wykaz inwentarza*, Warszawa 2016.
- Walasik M., *Analogia w prawie procesowym cywilnym*, Warszawa 2013.

- Walasik M., *Konstytucyjna koncepcja sądowego wymiaru sprawiedliwości* [w:] *Honeste procedere. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Kazimierzowi Lubińskiemu*, red. A. Laskowska-Hulisz, J. May, M. Mrówczyński, Warszawa 2017.
- Walasik M., *O właściwy tryb postępowania w sprawach o uzgodnienie treści księgi wieczystej z rzeczywistym stanem prawnym*, „Przegląd Sądowy” 2010, nr 7–8.
- Walasik M., *System(y) gromadzenia materiału w postępowaniu nieprocesowym* [w:] *Sine ira et studio. Księga jubileuszowa dedykowana Sędziemu Jackowi Gudowskiemu*, red. T. Ereciński, P. Grzegorzczak, K. Weitz, Warszawa 2016.
- Walasik M., *Zakres regulacji nowego Kodeksu postępowania cywilnego* [w:] *Postępowanie rozpoznawcze w przyszyłym Kodeksie postępowania cywilnego*, red. K. Markiewicz, A. Torbus, Warszawa 2014.
- Walasik M., Markiewicz K., *Założenia wstępne dotyczące przepisów o postępowaniu nieprocesowym w nowym Kodeksie postępowania cywilnego przyjęte przez zespół problemowy Komisji Kodyfikacyjnej Prawa Cywilnego do spraw postępowania cywilnego*, „Przegląd Sądowy” 2012, nr 9.
- Waligórski M., *Dochodzenie alimentów w procesie*, „Państwo i Prawo” 1951, z. 8–9.
- Waśkowski E., *Podręcznik procesu cywilnego*, Wilno 1932.
- Weitz K. [w:] *System prawa procesowego cywilnego. Środki zaskarżenia*, t. 3, cz. 2, red. J. Gudowski, Warszawa 2013.
- Weitz K., *Wpływ prawa Unii Europejskiej na krajowe prawo procesowe cywilne*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2019, z. 2.
- Weitz K., *Współczesne problemy kodyfikacji prawa postępowania cywilnego*, „Forum Prawnicze” 2020, nr 3.
- Wiśniewski T., *Kolizyjność zasad procesu cywilnego* [w:] *Sine ira et studio. Księga jubileuszowa dedykowana Sędziemu Jackowi Gudowskiemu*, red. T. Ereciński, P. Grzegorzczak, K. Weitz, Warszawa 2016.
- Wronkowska S., *Kilka uwag o „prawodawcy negatywnym”*, „Państwo i Prawo” 2008, z. 10.
- Wronkowska S., *Problemy racjonalnego tworzenia prawa*, Poznań 1982.
- Wróblewski J., *Teoria racjonalnego tworzenia prawa*, Wrocław 1985.
- Zegadło R., *Wykonywanie orzeczeń o kontaktach*, „Rodzina i Prawo” 2012, nr 23.

Streszczenie

Marcin Walasik

Profil i zakres postępowania nieprocesowego

Artykuł dotyczy statusu postępowania nieprocesowego w polskim postępowaniu cywilnym. Kryteria podziału spraw na podlegające rozpoznaniu w procesie i w postępowaniu nieprocesowym mogą być uznane za względne. Po 1989 r. prawodawca nie zredefiniował, czym postępowanie nieprocesowe powinno charakteryzować się na tle procesu. Do elementów konstrukcyjnych postępowania nieprocesowego zalicza się to, że jego wszczęcie w wypadkach wskazanych w ustawie może nastąpić z urzędu (art. 506 k.p.c.), sąd obowiązany jest wezwać do udziału w sprawie każdego zainteresowanego (art. 510 k.p.c.), zainteresowany, który nie był uczestnikiem, może żądać wznowienia postępowania (art. 524 § 2 k.p.c.), oraz że brak jest możliwości

stosowania przepisów o wyroku zaocznym (art. 513 k.p.c.), a sąd w razie bierności uczestników nie może przyjąć za prawdziwe twierdzeń przytoczonych w sprawie. W związku z tym postępowanie nieprocesowe może być uważane za bardziej paternalistyczny i prospołeczny w porównaniu z procesem tryb rozpoznawania spraw cywilnych. Uzasadnia to poszerzenie zakresu tego postępowania, przede wszystkim o sprawy z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego, o uzgodnienie treści księgi wieczystej i o zmianę płci. Ustalenie profilu postępowania nieprocesowego nie może jednak nastąpić bez odwołania się do określonego systemu wartości i ideologii, która te wartości spaja. Wobec tego powinna o tym bardziej decydować polityka prawa aniżeli dogmatyka prawa.

Słowa kluczowe: postępowanie procesowe; postępowanie nieprocesowe; postępowanie procesowe a postępowanie nieprocesowe; sprawy cywilne; prawo do sądu.

Summary

Marcin Walasik

Profile and Scope of Non-contentious Proceedings

The article concerns the status of non-contentious proceedings in Polish civil proceedings. The criteria for the division of cases into those examined in contentious or non-contentious proceedings may be considered relative. After 1989 the Polish legislator did not redefine what non-contentious proceedings should be characterized by in comparison with contentious proceedings. The structural elements of non-contentious proceedings include the following: (i) they may be initiated ex officio in the cases specified by the law (Article 506 of the Civil Procedure Code), (ii) the court is obliged to summon every interested person to join the case (Art. 510 of the Civil Procedure Code), (iii) an interested person who was not a participant to the case may request the reopening of proceedings (Article 524 § 2 of the Civil Procedure Code), (iv) there is no possibility of applying the provisions on default judgment (Article 513 of the Civil Procedure Code) and (v) the court, in case of inactivity of the participants, cannot consider the statements made in the case to be true. Therefore, non-contentious proceedings may be regarded as a more paternalistic and pro-social mode of hearing civil cases than contentious proceedings. This justifies the extension of the scope of non-contentious proceedings, mainly to family law cases, the reconciliation of the content of land and mortgage register cases, and the gender reassignment cases. However, determining the profile of non-contentious proceedings cannot be done without referring to the certain system of values and ideology that binds these values together. Therefore, this profile should be decided more by the policy of law than by the science of law.

Keywords: contentious proceedings; non-contentious proceedings; contentious proceedings versus non-contentious proceedings; civil cases; right to a fair trial.